

ШЫН

Нийтилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 88
(17576)

2008 чылдың
август 14,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

АВГУСТ 15 — Республика Хүнү

Республика Хүнү дээрге хөй чылдарның дүрүзүндә иштикин болгаш даштыкының дарланының адаанга чурттап чораан тыва улус бодунуң хамаарышпас бот-догуннаан күрүңезин 1921 чылдың август 15-те тургускаш, делегейге чарлаан хүнү-дүр.

Бо улус ужур-дузалыг Хүнден бээр 87 чылдар эртип турар, төөгү талазы-биле алырга, хуусаа кыска-даа болза, Тываның күрүңезин тургузуунга, четпирчиге, көдээ ажил-агыынга, социал адырынга, чурттакчы чонунуң амыдыралына үндезин чаартылгалар бол-

ган. Тывалар республиказын бурунгаар хөгжүдериниң, демократтыг чаартылгаларны боттандыраарының, чурттакчы чонунуң амыдырал-чуртталгазын экижидериниң айтырыгларын Россияның чаңгыс эп-сеткилдиг, найыралдыг, хөй национал улустары-биле кады бир демниг чедишчинниг шиитпирлеп турарлар.

Тыва дээрге Азия дилтиң чиге төвүндө мазадап ханмас чараш бойдусту, ховар элбек байлактыг, ажил-ишчи, кайгамчык талантылыг чоннуң делегейниң тергилги онзагай булуңнарының бирээзи. Ооң келир үеде чаартынып хөгжүр аргалары, курлавырлары канчаар-даа аажок улус. Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдезиниң дугайында айтырыгны Россия Федерациязының Чазаның хуралына чугаалашкаш, протокол шиитпирин хүлээп алганы дээрге Тываның бурунгаар хөгжүлдезиниң келир үезин тодаргайлап турар. Мында кол айтырыг улус хемчээлдиг инвестиция төлөвилелдерин амыдыралга боттандыраар болур, ону шиитпирлээриниң тодаргай хемчег-

лерин республиканың Чазаның алыг. Ооң баштайгы түңнелдери көстүп келген. Элегестин эки шынарлыг хөмүр-дажын четпирге шиңгээдип алыры эгелээн, бо чылын 500 муң тонна хөмүр-дашты казып тывар, республика бюджетинге 22 ажыг миллион рубльди кириер. 2013 чылда 12-15 млн. тонна хөмүр-дашты казып тывары көрүңгөн, ыччан 5,4 млрд. рубльди республика бюджетинче кириер. Бо акша-көпөөк республиканың экономиказын хөгжүдеринге, чурттакчы чонунуң амыдыралын экижидеринге чарыгдаттынар. Кызыл-Таштыгының үнелиг

казымал байлаан шиңгээдип алырының ажылы эгелээн. 2009 чылда Кызыл-Курагино аразының демир-орук тудуун эгелээри көрүңгөн, амгы үеде төлөвилел ажилдарын кылып турар. Бо болгаш өске-даа улус хемчээлдиг төлөвилелдерни шиңгээдип алыры Тываның социал экономиказын дүрген хөгжүдеринге улус салдарны чедирер, республика чыгле бодун боду долгузу-биле хандыртынар эвес, донор регион кылдыр хуула бээр. Тыва Республиканың бүгү эрге-чагырга органнары мону чедишчинниг шиитпирлээр дээш ажилдап турар.

Төөгүлүг шилиишкин — Тываның төөгүзү

Күрүне байырлалы—республика Хүнү-биле сеткилдиг ханы-зындан мээң байыр чедиришчинимни хүлээп ап көрүңер!

Бо байырлалдың үндезинде бистен ырак, 1921 чылдың төөгүлүг болуушкуннары, Азия төвүнүн эрте-бурунгу черинге бот-догуннаан чаа күрүне — Тыва Арат Республиканың тургустунганы салдырган. Тываның арат чону 87 чыл бурунгаар Совет Россияның идепкейлиг деткимчези-биле тыва чонунуң салым-чолун тодараткан төөгүлүг шилиишкинни кылган.

Бистиң өгбелеривис политиктиг мерген угааннын болгаш күрүне күзел-соруун билдилег илери, тыва нацияның оон ыңай каттыжарынга, материалдыг көдүрлүүшкүнүңе болгаш сагыш-сеткил сайзыралының бедиинге чогумчалыг байдалдарны тургускан. Төөгүлүг кыска хуусаада аныяк республикага үлетпүрүнү, транспорттуң, харылзааның эгези салдырган. Тыва чон боду бижиктиг болган, национал драматургияның, хөгжүм-ырының профессионал уран чүүлүнүң баштайгы классиктиг арга-хевирлерин тургузуп, национал интеллигенцияны хевирлеп белеткээринче кирген.

Тыва дайынчы-эки турачыларның Совет Эвилелиниң талазынга Ада-чурттуң Улуг дайынына киришкени — Тываның төөгүзүнүң алдарлыг арны бооп кезээ мөңгедө артар. ТАР-ның болгаш ССРЭ-ниң улустарының аразында дайын шөлдериңге быжыккан акы-дунмалышкы найырал төөгү талазы-биле чугула болуушкуннуң уламчызы болган: 1944 чылдың

октябрь айда Тыва Совет Эвилелиниң составынче Россия Федерациязының автономнуг облазының эргезинге эки тура-биле кирген. Совет үениң чылдары бистиң республиканың төөгүзүндө чамдык айтырыгларны арттырган-даа болза, ол Тываның экономика сайзыралын, сагыш-сеткил болгаш социал адырны дүрген темпилиг хөгжүдеринге улус ужур-дузалыг болган. Бистиң улам ыңай бурунгаарлап, сайзырап хөгжүүрүсүке быжыг үндезини төлөпиг болгаш кызымак ажил-ижи-биле салып берген, чону дээш оларның кылган ажил-чорудулгазы биске үлегерчижек болур улус салгалдың төлээлеринге — бистиң адалары-выска болгаш кырган-ачалары-выска бедик хүндүткелди бөгүн чүректин ханызындан илередип турар бис.

Эргим чаңгыс чер-чурттугларым! Республика Хүнү демдегеп тура, бодунуң үезинде делегей байдалының нарын болгаш чөрүлдээлиг чылдарында политика талазы-биле деңгизүүрлүг, чөптүг кара чаңгыс ол шиитпирни хүлээп алып түңнелге келген өгбелеривистин чагыгларына шынчы бооп арканыысты база катап илередип турар бис. Оларның салгалдары, бистерге, республиканың Хүнү тыва чонунуң болгаш республикада чурттап турар бүгү улустарның чаңгыс эвиниң, сырый каттыжылгазының, деминиң, хөй националдыг улус Россия биле Тываның быжыг харылзаазының тодаргай демдээ бооп турар. Федералдыг төп-биле болгаш

Россияның регионнары-биле бүгү талаалыг кады ажилдажылга, чаңгыс эпиг чорук, политиктиг турум байдал, нийтилелдин быжыгы улус хемчээлдиг өскерлишчинер, чаартылгалар эгелеп турар республикага кажангызындан-даа артык херек бооп турар. Төрзэн Тывавыстың салым-чолунга бистиң кижжи бүрүзүнүң хамаарылгазы херек дээрзин ханы медресе билген болуру чугула, улус хемчээлдиг инвестиция төлөвилелдерин боттандыраары, бистиң

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларывыс!

Тыва Республиканың Улус Хуралының Төлээлекчилер палатазының өмүнээзинден республика Хүнү-биле сеткилдиг ханызындан байыр чедиришчинин хүлээп көрүңер!

Республиканың кол байырлалы — республика Хүнү хамаарышпас чорукче болгаш бот-догуннаан күрүне болурунче бодунуң чонунуң чүткүлүн илередип турар. 1921 чылдың август айда бот-башкарып орук-биле чорурунун бирги базымы кылдырган — Тыва Арат Республика тургустунган. Ооң соонда улус Россияның составынга, төөгүнүң узун оруунга тыва чон бодунуң онзагай бүдүжүн, чаңылдарын болгаш дылын камгалап арттырып шыдаан. Тывавыс национал чаңылдарын хумагалыг камгалап арттырышсаан, чаа болгаш бурунгаар көрүштүг бүгү-

бурун болгаш кайгамчык черивиске кижилерниң чурттаарына таарымчалыг байдалдарны кады, демниг хөдөлүшкүн-биле чедип алып ужурлуг бис.

Байырлалдың бо хүнүндө, эргим чаңгыс чер-чурттугларым, бедик тура-сорукуту, быжыг кадыкшылды, бүгү-ле чаагай эгелээшчинерге чедишчинерни, быжыг бүзүрелди күзедим!

Аас-кежикти, тайбыңны болгаш чедимчелиг чорукту күзедим!

ле чүүлдерге ажык болуп, оларны хүлээп турар. Бурунгу болгаш кайгамчык чараш Тыва чурту-вуска чөпшүлдүг болгаш чогаадыкчы күш-ажылдың хүрээленинге бүргеткен чаа-чаа тургузукчу бодалдар болгаш планнар чедишчинниг боттаныр дээрзинге чигзиниг турбас. Ынчангаш республиканың экономика күүшү-ыдалын хөгжүдөр талазы-биле кызымак тургузукчу ажилды кылып апар бис.

Республиканың мындыг байырлыг хүнүндө Тываның чаагай чоруу дээш карак кызыл күш-ажылыңар дээш бүгү чурттакчылар, силерге, сеткилдиг ханызындан четтиргенивисти илередип тур бис. Быжыг кадыкшылды, эки ажил-херектерге болгаш эгелээшчинерге чедишчинерни, эки чүвеге бүзүрелди, бажың бүрүзүңге тайбыңны болгаш менди-чаагай чорукту күзедим!

Тыва Республиканың Улус Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Х. МОНГУШ.

ТЫВАМ

Солун тоолун хеми ыткан
Чоргаар Тывам.
Аржаан суглар — эртинелиг
Алдын Тывам.
Көк-көк даглар — угулзалыг,
Көрүштүүнү!
Дыңгылдайың уян, хоюг,
Дыңнаксанчыг.

Уран чүүлге өске чонга
Уттурбас-даа,
Хомус үнү чаңгыланган
Хостуг Тывам.
Делегейни кайгадыптар
Оолдуг, кыстыг,
Денди чараш чурумалдыг,
Онза Тывам.

Хүнүн чылыг хүлүмзүрүү
Шырайында.
Хүндүлээчел, ээлдек чону
Шылаг билбес.
Байлактары төктүп чыдар,
Магалыг, бай,
Ынак черим, төрзөн чуртум —
Ырлыг Тывам.

Айлаңмаа ХЕРТЕК.
1998 чыл.

1921 чылдың
августа бот-
догуннаан Тыва
күрүңнениң
тургустунганы —
тыва улустуң
салым-чолун шын
шиитпирлээни ол
болган.

Күрүне шаңналдары

КУШ-АЖЫЛЫН БЕДИИ-БИЛЕ ҮНӨЛЭЭН

Республика Хүнүнүн байырлалының бүдүүзүндө Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Россия Федерациясының болгаш Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаткан бөлүк мурнакчыларга ук шаңналдарны дүүн, август 13-те, тывыскан.

Чазак Даргазы сөс алгаш, бо залда бистиң республиканың хөгжүлдөзү дээш доктаамал сагыш човап чоруур, бодунун онаашкан ажылын хөй чылдарда ак сеткилдиг күүседип келгеш, Тываның экономиказын, социал адырын хөгжүдеринге улуг үлүүн кириген алдарлыг кижилеривис чыгып келген-дир, оларга бис чоргаарланыр бис, шак ындыг кайгамчыктыг ажыл-ишчи кижилер хөй болурун күзеп тура-рын чугаалаан. Бо сураглыг кижилеривис чүгле ак сеткилдиг ажылдап турар звес, республиканың моон соңгаар бурунгаар хөгжүлдөзү дээш ажылдаар аныяк кадрларның белеткелинче сагыш салып турарын демдеглээн. Тыва Республиканы ындыг-мындыг деп бактаар, хамык-ла херектиң кудурунда чоруп турар деп нүгүлдээр чоруктар бар болу берген. Херек чырында алырга, бистиң республика ындыг звес болуп турар, мал бажының талазы-биле Сибирьде бирги черде чоруп орат. Культурарада, спортта болгаш өске-даа

адырларда чедиишкннер бар. Тываның күрүне шаңналын алганнарның бирээзи артист Людмила Намчылак тыва культура суртаалдап, республиказын алдаржыдып чоруурун мактаан. Аржаан-2-ден тывылган ховар үнелиг эртинелерден алгаш көөрге, бистиң бурунгуларывис бедик культуралыг улус чораан, оларны салгаар ужурлуг бис деп, Шолбан Кара-оол айтыкташ, Тыва Республиканың аталдарын көдүреринче угланган ажылды чорударын чугулап көргөн.

Шаңнатканнарның аразында янзы-бүрү мергежилдин кижилери бар, олар көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге, чонуну кадыын камгалаарына, арагалаашкынга удур демиселди чорударына болгаш өске-даа айтырыгларны шиитпирлээринге улуг үлүүн киригенин Чазак Даргазы мактап чугаалааш, күрүне шаңналдарын тывыскан.

РФ-тиң Президентизиниң Чарлы-биле «Россия Федерация-зының алдарлыг ветеринар эмчи-

Республиканың уругларның немелде өөредилге күрүне албан чериниң уруглар-аныяктар спорт школазының тренер-башкызы Владимир Монгушка «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Шолбан Кара-оолдун тыпсып турары.

зи» хүндүлүг аттың дипломун, херек демдээн ТР-ниң ветеринар лабораториязы күрүне албан чериниң килдис эргелекчизи Елена Чамзырыновна Ондарга Ш.Кара-оол байырлыг байдалга тывыскан.

ТР-ниң Чазааның Даргазының Чарлы-биле Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медальдары-биле хамнарның

«Адыг-Ээрен» шажын организациязының даргазы Кара-оол Допчун-оолду, республиканың №1 күрүнениң кадык камгалал албан чериниң эндокринолог-эмчизи Роза Ширишановна, Кызылдың дүрген эмчи дузазы чедирер станциязының кол эмчизиниң оралакчызы Чечек Давааны шаңнаан.

«Тыва Республиканың кадык

камгалалының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг аттың дипломын, херек демдектерин республиканың наркология диспансериниң эмчи сестразы Любовь Ондарга, Кызылдың хоорай поликлиниказының кол эмчи сестразы Сара Лопсанчапка, Улуг-Хемниң төп кожуун эмнелгезиниң Ийи-Талда фельдшер-акушер пунктузунун эргелекчизи Зинаида Салмак-оолга тывыскан.

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы», «Тыва Республиканың алдарлыг юризи» хүндүлүг аттарны, ТР-ниң Чазааның Даргазының хүндүлел бижиктерин бөлүк мурнакчыларга база тывыскан. Оларның аразындан «Шын» солунунун кол редактору Светлана Сюр-ооловна Монгуш парлалга органның хөй чылдарда үрөтүннелдиг ажыл-чорудулгазы дээш Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

Шолбан Кара-оол шаңнатканнарга байырны чедиргеш, оларга чедиишкннерни, быжыг кадык-шылды күзээн.

Республика Хүнүнүн бүдүүзүндө Чазак шаңналдарын алган республиканың төлөптиг кижилеринге «Шын» солунун редакциязы байырны чедирип, бүгү-ле экини күзеп тур.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Владимир САВИНЫХТЫҢ тырттырган чуруктары.

Тыва күрүнени үндезилеп тургусканнар

МОНГУШ БУЯН-БАДЫРГЫ

Монгуш Буян-Бадырғы 1892 чылдың апрель 15-те Барыын-Хемчиктиң Аянгатыга төрүттүнгөн. Ону Хайдып Үгер-Даа ноян азырап өстүргөн. 1909 чылда ачазы мөчээн соонда 17 харлыг Буян-Бадырғы Даа кожуунунуң нояны болган. Ол орус, төвүт, моол дылдарны, сарыг шажынның өөрединиң эки билир чораан.

делегациязы — Сибирьниң революстуг комитетиниң, партизаннарның төлээлери киржип, Тургузукчу Хуралды белеткээринге идепкейлиг киришкенер.

1921 чылдың август 13-16 хүннеринде Тандының Атамановка (Суг-Бажы) суурга Бүгү-тиваның Тургузукчу Хуралы болуп эрткен, ол Хуралды Буян-Бадырғы даргалап эрттирген. Бот-дугуннаан хамаарышпас Танды-Тываның Арат Республиказын аңаа тургускан, республиканың Үндезин Хоойлузун хүлээп алган. Монгуш Буян-Бадырғы чаа тургустунган республиканың чазааның даргазының хүлээлгезин күүседир кылдыр соңгуткаш, орта 1922 чылдың февральга чедир ажылдаан. 1923 чылда бирги Улуг Хуралга ол ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазына албан езуу-биле соңгуткан. 1925, 1926 чылдарда ийи удаа ТАРН ТК-ның Чингине секретарына ол соңгуткан. Тываның даштыкы херектер болгаш саң-хөө сайыдынга база ажылдаан.

1928 чылда Чөөн чүктүн ажылчы чоннарының Коммунистиг университетин баштай дооскан тыва кадрлар күрүнениң удуртулгазына келген соонда мурнунда ноянар, чагырыкчылар чораан республиканың удуртур албан-дужаалында ажылдап турарларны шыңгыы шүгүмчүлөп турганнар. Намның эрге-чагыргазына университет дооскан сталинчилер келгеш, 1929 чылдың октябрьда ТАРН ТК-ның дээди чөвүлелиниң шиитпири-биле Буян-Бадырғыны, ооң кады ажылдап турган сурукчуларын албан-хүлээлгелеринден хостаан, намдан үндүрген. 1930 чылдың чазынында Буян-Бадырғыны болгаш өскелерни-даа контрреволюсчу херекке каразыттырып турары дээш бажыңнаан. Чазактың болгаш намның удуртур албан-дужаалдарына ол ажылдап чорааш, араттарның идеологиязының принциптеринге дүүшпес политиканы чорудуп, Тываның экономиказын хуу өнчү-хөреңги болдурар деп турганы дээш ону буруудаткан. 1932 чылдың март 22-де ТАРН ТК-ның Политбюрозунун хуралы болган, аңаа

Монгуш Буян-Бадырғыны боолап шиидер шиитпирни хүлээп алгаш, март 23-те ону күүсеткен. Херектиң истелгезин-даа кылбайн, кем-херек үүлгедиишкнниниң составы бар-чогу-даа тодаратпайн, суд чокка мындыг каржы шаажылалды боттандырган.

Монгуш Буян-Бадырғы бедик билиглиг, шажын-чүдүлгениң эки кижизидилгезин алган ырак көрүштүг чагырыкчыларның бирээзи, Тываның бот-дугуннаан күрүнезин тургузарының үндезилекчилериниң бирээзи болгаш чаа чазактың бир дугаар удуртукчузу турган тыва улустун шылгараңгай оглу чораан. 1994 чылда Буян-Бадырғыда кем-

херек үүлгедиишкнни чок деп санааш, комиссия агарткан, ол юридиктиг норма езуугаар быжыглаттынмааны илерээн. Ону эдери-биле ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол «Тыва Арат Республика-ның девискээринге 1920-1930 чылдарда политиктиг репрессияларга таварышкан Тыва Республиканың күрүне ажылдакчыларын болгаш хамаатыларны политиктиг агартырының дугайында» Чарлыкка Буян-Бадырғының төрүттүнгөн хүнүнден бээр 115 чылынга тураскааткан кежээге Чадаанага эрткен чылын адын салган.

ИННОКЕНТИЙ САФЬЯНОВ

Россия биле Тываның улустарының аразында харылзааларны чоокшуладырынга, быжыглап калбартырынга XIX чүс чылдың ортан үезинде Урянхай крайга көжүп келген орустар болгаш садыгжылар улуг рольду ойнаан. Ылаңгыя садыгжылар Георгий биле Андрей Сафьянов алышкыларның аттары ол үеде хөйге билдингир турган. Георгий Сафьяновтун оглу Иннокентий хамаарышпас бот-дугуннаан күрүне Танды-Тыва Арат Республиканы тургузарының үндезилекчилериниң бирээзи болган.

Иннокентий Сафьянов Тывага чурттап бергеш, ооң чараш бойдузунга, байлактыг черинге, ажыл-ишчи бөдүүн чонунга сагыш-сеткилинден ынак болу берген, тыва дылды өөренип алган. Урянхай крайга өг-бүлени туткан. Эгезинде чылдарда садыг херээн чедиишкнниг чорудуп тургаш, адазындан салгап алган алдын тывыжын боттандыра-рынче шилчээн.

Урянхай край хаанның Россияның камгалал хайгааралыңче кирген соонда (1914-1917 чылдарда) Иннокентий Сафьяновту Орус-Урянхай земствонун даргазына сонгаан. Хаан дүжүмөттөрүнүн мурнунга тус черниң чурттакчылары тываларның сонуургалдарын, чаңчылдарын, езулалдарын камгалаар дээш ол туржуп келген. Бо дугайында Иннокентий Георгиевич янзы-бүрү хуралдарга саналдарын берип, Сибирьниң солуннарына чүүлдерни бижип турган. Политиктиг ажыл-чорудулгазы дээш орус эрге-чагырга ону 1916 чылда Тывадан албадал-биле чорудупкан, ол ооң баштайгы шөлүлгези болган. Удаваанда Россияга хааның эрге-чагырны дүжүргөн. Иннокентий Сафьяновту Урянхай крайга баштай Түр чазактың төлээзи кылдыр, ооң соонда Минусинскиниң депутаттар чөвүлелиниң төлээзинге томуйлаан. Ооң кол-ла сорулгазы болза; Россиядан, Моолдан, Кыдаттан хамаарылга чок бот-дугуннаан Тыва күрү-

нени тургузары чораан, ындыг-даа болза, ону 1917 болгаш 1918 чылдарда боттандырап таарымчалыг үе турбаан.

1920 чылда Иннокентий Георгиевич Тывага Сибирьниң революстуг комитетиниң болгаш Коммунистиг интернационалдың төлээзинге база партизан шериниң чөвүлелиниң даргазына томуйлаткан. Ынчан ол бодунун бодап чораан бодалдарын, күзелдерин амыдыралга боттандырап үе келген деп санааш, ону күүседир дээштиг хемчеглерни ап эгелээн. Тываның хамаарышпас бот-дугуннаан күрүнезин тургузарын шиитпирлээр Бүгү-тиваның Тургузукчу Хуралын чыылдырап белеткел ажылдарын чорударына, орта хүлээп алып документилерни, ылаңгыя конституция төлөвилелин белеткээринге ол кончук идепкейлиг киришкен.

1921 чылдың август 13-16 хүннеринде Бүгү-тиваның Тургузукчу Хуралы Тандының Атамановка (Суг-Бажы) амгы Кочетов суурга болуп эрткен. Аңаа Танды-Тыва Арат Республиканы тургускан, ооң Үндезин Хоойлузун хүлээп алган. Бо айтырыгларны шиитпирлээринге Иннокентий Сафьянов баштаан Россияның төлээлери төлөптиг үлүүн кириген.

Материалды редакцияның нийтилел-политиктиг килдизи белеткээ.

Чуруктарны Национал музейниң фондузундан хоолгалаан.

Өг-бүлө тутканының 60 чылы

Тыва Республиканың ХБАБ-тың эргелелинң Эрзин кожуунда эргелели Өг-бүлө чылынга турсааткан утка-шынарлыг, солун янзы-бүрү хемчеглерни план езу-гаар эрттирип турар. Өг-бүлө тутканының мөңгүн кудаларын хөйүнү эрттирген, алдын куданы ында-хаая демдегелеп келген. Николай Мижит-Доржуевич биле Мария Шагдыровна Суван-оолдарның өг-бүлө тудуп, кады чурттаанының 60 чылын чоокта чаа демдеглээни кончуг ховар таварылга болган.

Бо өг-бүлениң ээлери чүгле кожуунда эвес, республикада хөй ажы-төлдү төлөтпег кижилер кылдыр өстүрүп кижизиткен, өөретен хундүткелдиг ада-иелерниң санында кирип турар. Өг-бүлө 7 уруглуг, олар шуптузу республиканың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап, Тываның социал экономиказын

Байырлалдың киржикчилери.

хөгжүдеринге үлүүн кирип чоруурлар. Оларның аразында ажыл-ижи-биле республикага билдингир болу бергеннер база бар. Уругларының уруглары 27 четкен, олар база-ла кырган-ачазының, кырган-авазының, ада-

иезиниң ажыл-ишчизин, эки аажы-чаңын, чаңчылдарын салгап алган амгы үениң төлөтпег аныяктары болуп турар.

Суван-оолдар 60 чыл дургузунда кады чурттап келгеш, боттарының онаашкан ажыл-херээн ак

сеткилдиг күүседип, кожууннун бурунгаар хөгжүлдизинге биче эвес күш-ажылчы үлүүн киригенер. Николай Мижит-Доржуевич хөй чылдарда аныяк салгалды өөредип, кижизидер херекке чедишкенин ажылдааш, Россия

Федерациязының улус өөредилгезиниң тергини атка четкен, медальдар-биле шаңнаткан. Мария Шагдыровна коммунал ажыл-агый адырынга эки ажылдааш, Тыва АССР-ниң коммунал ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы хундүлүг атка төлөтпег болган.

Суван-оолдарның өг-бүлө тудуп, кады чурттаанында бээр 60 чылын демдеглээн кудуга кожууннун удуртукчулары, төрөлдери, ажы-төлү, эш-өөрү байыр чедирип чүве чугаалааш, өг-бүлө туткаш, 60 чыл дургузунда чурттап келген Николай Мижит-Доржуевич биле Мария Шагдыровнаның адынга чылыг сөстери чугаалаан, оларга быжыг кадыкшылды, өөрүшкүнү күзүзүш, суй белектерни тыыскаан.

Байырмаа САРЫГБАН, Тыва Республиканың ХБАБ-тың эргелелинң Эрзин кожуунда килдизиниң удуртукчузу.

Авторнун тырттырган чуруу.

Сайыт-биле чугаа

ЧОНУВУСТУҢ САГЫШ-СЕТКИЛИН БАЙЛАКШЫДААЛЫҢАР

Республика Хүнүнүң байырлалының бүдүүзүндө бистиң корреспондентивис Тыва Республиканың культура болгаш информация политиказының сайыды Вячеслав Донгак-биле ужуражып, ажыл-агыйы чугааны кылган. Ону моон адаанда парладывыс.

— Вячеслав Октябрьович, сайыттап эгелээниңер дораан интервьюлаан бис, оон бээр элээн үе эрте берди, ам база «Шынның» номчукчуларынга сонургадап, республиканың культура амыдыралынга хамаарыштыр чугаа кылырын силерден дилеп чедип келдим. Чугааны чүден эгелеп болур бис?

— Культура амыдыралын алыр болза, байдал шуут чай хос чок дээрзин бодунар эскерип тур боор силер. Тыва Республикада бо 2008 чылды Хөмөй чылы кылдыр чарлаан болгай бис. Ол улуг ажыл чогул-бүткен деп болур. Улуг симпозиумну эрттирдивис. Ынчалза-даа чыл ам-даа төнмээн болгай, ынчап кээр, ажыл ам-даа уламчылаар дээрзи чугаажок. Хөмөй чылы дээр алырга безин өзүлдө дыка улуг деп санап турар мен. Бүгү талазы-биле алырга, өзүлдө черле улуг. Кожуун, сумуларда культура бажыңнары болгаш клубтарның байдалын ажылдап эгелээш, сайгарып, херек кырында көрүп, шуптузунга четтим. Бо хүнү алыр болза, шоочалыг турар клуб кайда-даа чок.

— Иймениң клуву кайы кезээде айтырыг тургузуп турар клуб-ла болгай, ында байдал кандыгыл?

— Чок, ында байдал ажырбас. Септелге кылдынган, ам ажыл эгелеп турар. Өске культура бажыңнары болгаш клубтар-биле дөмей ол ажылдаар. Культура одаа дээр, хөй чонну чыыр одаг болганда. Ону канчап ажылдатпас боор.

— Чыл ажыг үениң дургузунда хөй-ле ажыл кылдынган деп билип тур мен, Вячеслав Октябрьович, силер чүү деп бодаар силер?

— Ийе, септелгелер шупту культура одагларында кылдынган. Хөмөй симпозиумун алырга безин, эң улуг хемчег болганда, чугааны оон эгелептээлиңер, дыка хөй ажылдар оон ачызында кылдынган. Чижээ, септелгелер ажылдары кылдынган, хөй-хөй чаа аас чогаал ансамбльдери тывылган, хөй-хөй аныяктар хөмөй-сыгытты сонургап эгелээн. Шилилде конкурсту сактып тур боор силер, аңаа ийи чүс чыгы киж киришкен болгай. А симпозиумнун мөөрейинге чүс киж киришкен болгай.

Оон аңгыда «Хөмөй» чылында кожуун, сумуларның бот-тывыгы артистери хөй хөгжүм дериг-херекселдерлиг болган, чаа, чараш идик-хептерни даараткан. Ынчангаш чон ортузунда уран чүүлче көдүрлүүшкүн улуг болган деп дидими-биле чугаалап болур бис.

— Мындаа база силерден айтырган киж мен, Вячеслав Октябрьович, кол сорулга ЮНЕСКО-нун чалгынының адаанче кирип алыры турган болгай, ол сорулга чедип алдынган деп болур бис бе?

— Кол сорулга чедип алдынган деп болур бис, чүге дизе планнап турган бүгү ажылдарывыс күүсеттинген. ЮНЕСКО-нун төлээзи Абаканга чедир ужуп кээр биледин безин садып алгаш турду, ынчалза-даа хенертен аарый берген, ынчангаш кээп шыдавайн барган. Ам сентябрь айда кээрин аазаан. Манаар бис. Ол келгизге чедир бүгү документацияны — херек чүүлдерни белеткеп алыр бис. Чорук чогуур дээрзинге бүзүрээр мен.

— Ийи дугаар кол сорулга — хөмөйжилерге пенсия тыпсырының айтыры-ла болгай ала...

— Ийе. Он беш чыл иштинде шийтпирлеп чадал келгенивис бо айтырыг ам-на сайгартынган деп болур, чүге дизе эмилиеривис Новосибирск хоорайның эмчи эртемденнери-биле катчып алгаш, улуг ажылды кылган, ол доозулган, түннелдерни үндүрген. Аңаа даянып алгаш, бүгү документаилерни ТР-ниң Улуг Хуралынче кириеринге белеткеп доозуп тур бис. Бо чылын чеди, келир чылын тос хөмөйжилге пенсия тыпсырының айтыры черле шийтпирлеттине бээр.

— Хөмөй чылында национал хөгжүм дериг-херекселдериниң Маржымал аттыг конкурсу эртен болгай, аңаа үнелелден берип көрүңерем, Вячеслав Октябрьович.

— Үнелел бедик. Дыка хөй ансамбльдер эки шынарлыг хөгжүм дериг-херекселдеринге чединген. Ончалап айтыксап турар чүүлүм чүл дээр, ук конкурса бистиң дыка хөй хөмөйжилеривис, артистери-биле боттарының киришкени. Уран талантылыг кижилер дески салым-

чаянныг дээрзин бо барымдаа бадыткап турар. Аныяк өскөн өгбелеривистиң дамчыдып бергени уран-шевер чоруун утпаан, ону уламчылап турары өөрүнчүгүдүр.

— Чоргааралывыс «Саян» ансамблиге хамаарыштыр чүнү демдегелеп болур силер?

— «Саян» ансамбли он сес чыл дургузунда чаа программа чок ажылдап келген. Оң кол чыл-дагааны акша-төгерикиң чедишпес турганында дээрзи билдингир турган. Бо чылын «Саян» ансамбли чаа программаны тургузар, аңаа дөрт миллион рубль көрдүңер. Чаа программа талазы-биле ажыл эгелей берген. Специалистер ажылдап турар. Моолдан бир специалисти чалап алдывыс. Тыва төөгүзүндө, Ураанхай үезинден бээр кандыг солун ырлар турганын, ону чонга катап эгидер бис. Чүгле моол эвес, боду-вустун аныяк специалистеривис — балетмейстерлеривис ажылдап тур, мен бодум база чогадыкчы ажылдыг киж болганымда, аңаа үлүүмү база кириер мен. Чаа программа төрүттүңер, ол дыка солун болур ужурулуг.

— «Силерниң төлүңер «Эдегей» ансамблин кагбаан боор силер аа, Вячеслав Октябрьович?

— Ийе, кагбаан мен. Ажылдап тур бис. Башкылар база бар. Бо хүннерде «Эдегей» «Океан» лагериниң 25 чылдаан юбилейинче чалаткан 7 ансамбльдериниң аразында кирген. 27 киж ынаар чорупкан.

— Театривыстың байдалы кандыгыл? Сөөлгү үеде оң дугайында хөй-ле чугаа чоруп турар апарган-на болгай.

— Делегейге ат-сураа билдингир апарган театривысты ол хевээр тудар бис, ажылдап турар улус. Ам ийи чыл дургузунда театры капитал септелгеже кириер бис. Ол үеде артистери-биле «дугуй кырынга» ажылдаар, хөй гастрольдаар — республика иштинге-даа, оон дашкаар-даа. Ол талазы-биле дугуржулгалар чоруп турар. Театр хаагыг турар үеде Улусчу чогадылгач бажыңының сценазын база ажылгаар бис. Филармонияның-даа сценазын ажылгаар апаар.

— «Үстүү-Хүрээ» фестивалы чаңчыл езугаар уламчылаар-ла ыйнаан?

— Уламчылаар. Ол чаңчыл апарган чүүл-дүр. Аңаа сонургал хүрээниң туудунуң эгелээни-биле улам күштелген. Бо чылын Европа чурттарындан киржикчилер кажангызындан-даа хөй келди.

Сонургал улуг. Ам бо хүннерде ында Тываның Чурукчулар эвилели улуг ажылды эгелей берди. Сиилбип, чуруп, каастаар ажылдарны олар долзу-биле кылыр.

— Наадымны бир-ле дугаар көдээге эрттирген болгай бис, ону кандыг деп көрдүңер, Вячеслав Октябрьович?

— Үнелел бедик. Планнап турган бүгү-ле сорулгаларывыс күүсеттинген. Бир янзы-дыр, көдээге эрттирерге. Эки талалары хөй: Хандагайты шуут чаартынган деп болур. Аян-хевир кирген. Культура одаглары шупту эки кылдынган. Стадионнун онзазын көрдүңер ыйнаан. Наадым эвес болза, Хандагайтыга ол бүгү кажан кылдынар турган деп. МТС-ти Чазак аазааны-биле ында ажылды кагыды ышкажыл. Арыг-силиг, аян-шинчили аажок апарган суур. Чанында суурлар безин хевир кире берген болдур ийин. Түңей чугаалаар болза, көдээге Наадым эрттирерин мен деткиир мен.

— База-ла силерниң төлүңер «Мода театрының» чараш кыстарын шупту магадап көөр улус бис, ол ажылыңар уламчылавышаан-на боор силер аа?

— Ийе, ажыл уламчылавышаан. Чоокта чаа 7 айның 10-11 хүннеринде Моолдун Наадымында национал костюмнер мөөрейинге киришкеш келдилер. Тывага хаая үнүп турар болгаш улус-чон «Эдегейни»-даа, «Мода театры»-даа кагыдына берген деп бодап турар чадавас харын.

— Демин театр дугайында чугаалажып ора, утуп ап-тыр мен, кол режиссер дугайында айтырыг канчаар шийтпирлеттинип тур ирги, Вячеслав Октябрьович?

— Чаартылгалар соонда, капитал септелге соонда. Онзагай өскерлишкенин болуру чугаажок. Алексей Кара-ооловичини чалап турар бис, ол хире өскерилгелер соонда, театрынче ол черле кидексей бээр боор дээрзинге идегеп турар бис. Бичии дыштыда ол алган боор, чогадыкчы киж үр анаа кайын олуруп шыдаар, ынчангаш ону чалап турар бис.

— Национал музейивис ажыттынган — ол улуг өөрүшкү. А «Аржаан-2»-ниң кайгамчык эргине-алдыннарын чонувус кажан көөрирги?

— Бистиң депутаттарывыс 8 миллионну эрттирбей барганы дыка-ла хомудачыг. Ынчалза-даа чугааны кылып тур бис. Ол черле эргежок чугула акша дээрзи билдинген боор. Чазактың-даа со-

рулгазы ол — чонга дүрген ону көргүзери. Делгетинмээн экспонаттарывыс ам-даа эмгежок болдур ийин. Көжүп деп чүве амыр эвес, а музейни көжүрүп деп чүве эң берге. Чаас-чайык, изиг-сооктан дыка хамааржыр. Сибирде бистиң бо музейивис дег музей-даа чок, шынап-ла, аңаа чоргаарланып болур бис. Бо республика Хүнүнүң байырлалында ажыдар деп бодап турдувус, четтикпейн барганывыс ол-дур, ынчалза-даа он бир айда байырлада четтигиптер боор бис, чегдинип-хогдунуп тургаш-даа бол.

— Сагыжчыңарны дүвүредип турар чүүлдер чүр ирги?

— Хөгжүм, уран чүүл школалары-даа ажырбас, библиотекарның байдалы мени дүвүредип турар. Ном номчуур улус саны эвээжээн. Библиотекалар эргижирээн. Ном-биле хандырылга четпес. Тыва номнар ховартаан. А чон тыва номнарны, тыва класиктерни номчускап турар. Төөгү-вүстү, езу-чаңчылдарывысты касканнап, номчускап, билип алыксап турар. Ынчангаш бо талазы-биле ажылды ханыладып, чогуур хемчеглерни албас болза хоржок. ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш. В. Кара-оолдун кол кичээниг салып турар айтыры-даа ол болгай — чоннун сагыш-сеткил байлакшылы. Тыва чонувустун сагыш-сеткилин байлакшыдар дээр, бүгү-ле хемчеглерни алыр ужурулуг бис.

— Владимир Владимирович Путин олимпиадаже — Пекинче бар чорааш, орук ара Тывага келген болгай. Силер ужураштыңар бе, Вячеслав Октябрьович?

— Чок, мен ужуражыр арга чок болдум. Шолбан Валеревич ужурашкан. Бистиң артистери-биле «Чиргилчин» бөлүү, Бады-Доржу Ондар аян туткан улус. Дыка өөрүп көргөн диштилер. Орук ара киргеш баарга безин, дыка онза ышкажыл.

— Байырлада чонувусту чүнүң-биле өөртүр силер?

— Оюн-тоглаа, концерттер хөй. Уран-шеверлерниң делгелгези база болур. Хоорайның ажыл-ишчи коллективтериниң уран чүүл көрүлдэи эртер. Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга «Хөгүгү старттар» болур. Хүреш чок байырлап турбас. Эң-не солун чүве — салют болур.

— Кел чыдар байырлал-биле, Вячеслав Октябрьович, силерге ажыл-ишчи чедишкениңерни күзедивис.

— Четтирдим. Байырлыг. Светлана БАЛЧЫР интервьюну алган.

Ажыл-ишчи чонун-биле

ТЫВА. Өзүлдеңиң базымнары

БӨГҮНГҮ ЧЕДИИШКИННЕР — КЕЛИР ҮЕВИС

Бо чылдың март 13-те Россия Федерацияның Чазааның хуралына ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолдуң «Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдээниң дугайында» илеткелин сайгарып чугаалашкаш, Тываның бурунгаар хөгжүлдээни дүргедедир талазы-биле тодаргай сорулгаларны салган.

Россия деңнелдиг улуг бизнес республиканың экономиказынга бодунуң үлүүн кириштирип эгелээн. «Енисейниң үлетпүр компаниязы» хааглыг акционерни тилел Элегес-Аксының делегейде эң эки шынарлыг кывыычал хөмүр-дажын казып тывар ажылды эгелээн. Бо чылдың апрель айда ооң карьеринден баштайгы хөмүр-дашты казып үндүргөн. Бо дээрже республиканың социал-экономика хөгжүлдээниге бир улуг базым кылдыг деп үнелелди берип болурун аргазы тургустунуп келген.

Бо чылдың август 4-те найысылал Кызылга В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрына Кызыл-Таштыгның полиметаллдыг рудаларының казар байлаан Кыдат Улус Республиканың «Цыц-зинь» корпорациязының «Лунсин» КХН-ниң шингээди алганының албан езузунуң ажыдышкыны — чүгле Тывага эвес, Россияга улуг инвестиция төлөвилелин шингээди ап эгелээн төөгүлүг болушкун болган. Чыл эгезинден тура, «Лунсин» КХН 20 ажыг млн. рубльдиң инвестициязын шингээди алган болгаш 840 млн. рубльдиң үндүргүлери бюджетче шилчиткен.

Республиканың үлетпүр, тудуг, орук, транспорт бүдүрүлгелери рынок экономиказынга дүүштүр ажылдап эгелээн, ооң-биле чергелештир чаа хуу бүдүрүлгелер, эштежилгелер, кооперативтер болгаш биче бүдүрүлгелер тургустунуп, ажылчын олуттарны немей берип, чурттагы чонунуң социал амыдыралына улуг деткимчени көргүзүп, турум ажылдап турар апарган.

Бо чылдың алды айларында республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери 1303,5 млн. рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүргөн, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 22,3 хуу өзүлделдиг болган. Бо чылдың алды айларның планын «Тыва-энерго» ААН, «Кызылдың ЧЭТ» ААН, «Ак-Довурактың ЧЭТ» ККБ, «Кызылдың караа көрбестер-

ниң өөредилге бүдүрүлгелери» КХН, «Юрта» ККБ, «Тыва Мебель» КХН, «Восток» КХН, «Чербинин» ыяш белеткээр пунктузу» КХЭ болгаш өске-даа бүдүрүлгелер ажыр күүсеткеннер. Алдын тывыкчыларының «Тардан Голд» КХН, «Восток» КХН, «Ойна» артельдери продукцияны бүдүрүп үндүрер хемчээлин улгаттырган.

Сөөлгү чылдарда республикада тудуг ажылдары шапкын хөгжүлдени алган. Бо чылын 26 тудуг объектилерин ажылгалга кирири көрдүнгөн. Республика Хүнүгө уткуштур Өвүр ко-

турар. «Тываавтоорук эргелели» күрүне албан чери бо чылын Тываның эң шапкын хемнеринин бирээзи — Алашта чаа демир-бетон көвүргүтү тудуп дооскаш, август 13-түн хүнүнде күрүне комиссиязынга ону дужааган. Ооң-биле чергелештир Каа-Хем кожуунуң Бүрөн хемде ыяш чаа көвүргүтү тудуп дооскаш, август 12-ниң хүнүнде ажылгалга кириген. Тываның орук тудугжулары тус черниң чурттагыларының аргыжарына таарымчалыг байдалды тургузар дээш тодаргай хемчеглерни ап, республика Хүнү — национал байырлалысты бедик күш-ажылчы чедишкыннерлиг уткуп турарлар.

Рынок экономиказынга дүүштүр бизнес бистин амыдыралысты тудуш кезээ апарган. Республиканың социал-экономика хөгжүлдээни дүргедедир талазы-биле тодаргай сорулгаларны салган.

РФ-тиң Чазааның деткимчези-биле экономиканың тус-тус адырларында чаартылгалар көстүп эгелээн

жуунуң Ак-Чыраа суурда спортзалды, Туран хоорайда 410 оруннуң эмнелгени, Кызыл хоорайның хем ол чарыында арыггал тудуун ажылгалга кириген. Чээрби чыл иштинде тудуп келген Туран хоорайның эмнелгенин тудуун Ак-Довурак хоорайның хөй адырлыг чуртталга-коммунал ажыл-агыйының удуртукчузу Р.Д. Шагаалаң эки шынарлыг күрүне комиссиязынга дужааган. Тываның тудугжулары республика Хүнүгө бедик күш-ажылчы чедишкыннерлиг уткуп турарлар.

Республиканың тудуг адырында чаартылгалар көстүп келгенин чаңгыс чижектен тодаргайы-биле көрүп болур. Хоочун тудугжу «Адарон» кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгениң директору Анатолий Карбышев Монгуш, Кызыл хоорайдан үш километр черде, чылда 10 млн. ажыг тууйбуну бүдүрүп үндүрер үениң негелдезинге дүүштүр кылдыг заводту тудуп доозуп турар.

Республиканың ниити ажылгалдың автомобиль оруктарының тудуунче Россияның болгаш Тыва Республиканың Чазаа тодаргай кичээнгейни угландырып

айтырыгларын шиитпирлээринге биче бизнестин ажыл-чорудулгазы улуг рольду ойнап турар болгаш чижилгелиг рынокка продукцияның сайгарлырын боттандыра база оларның арга-дуржулгазын неперезинге, биче бүдүрүлгелерин ажылын идепкейжидер ажыл чоруп турар. Оларның ажыл-чорудулгазынга деткимчени көргүзери-биле ТР-ниң Чазааның шиитпир-биле Кызылда бизнес-инкубаторну ажылгалга кириген. Экономика хөгжүлдээни дүргедедир талазы-биле тодаргай сорулгаларны салган.

Экономика хөгжүлдээни дүргедедир талазы-биле тодаргай сорулгаларны салган. Экономика хөгжүлдээни дүргедедир талазы-биле тодаргай сорулгаларны салган. Экономика хөгжүлдээни дүргедедир талазы-биле тодаргай сорулгаларны салган.

Кызыл-Таштыгның полиметаллдыг рудаларының казар байлаан ажылгалга киригениниң байырлыг ажыдышкынының киржикчилери.

гострой» КХН-ниң удуртукчузу А.И. Крапивин, «Кызылдың караа көрбестер ниитилелиниң өөредилге бүдүрүлгелери» КХН-ниң чингине директору Л.М. Дживало, «Восток» КХН-ниң даргазы С.В. Уюсов болгаш өске-даа удуртукчулар ажылчын олуттарны немей тургузуп, бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидип тургаш, күш-ажылдың бүдүрүлгүлүүн бедирип, чижилгелиг рынок экономиказының үезинде бүдүрүлгелерниң турум ажылдаарын хандырган.

Тываның экономика-зында өзүлдеңиң базымнары көстүп келген деп өөрүнчүг медээни бөгүн чугаалап болур бис. Кайгамчык байлак Тыва черивистин алдын үжези төрөөн чуртка бараан болуп эгелээн. Межегейниң хөмүр-дажының мөөң чыдынын аукционга 16 млрд. 940 млн. рубльге сатканы келир үеде республиканың экономика-зынга кончук салдарлыг болуп турар.

РФ-тиң Чазааның деткимчези-биле республиканың экономиказынга тус-тус адырларында чаартылгалар көстүп, националдар аразында харылзаалар быжыгып, чурттагы чонунуң социал амыдыралының деңнели бедирип, кижилерниң даартагы хүнге бүзүрели быжыгып, ажыл-иш, эки амыдырал дээш чонунуң тура-соруу, хей-ады көдүрлүп орат.

Сергей ХЕРТЕК.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Универсалдыг спорткомплекс «Сибедей».

Тываның национал музейи.

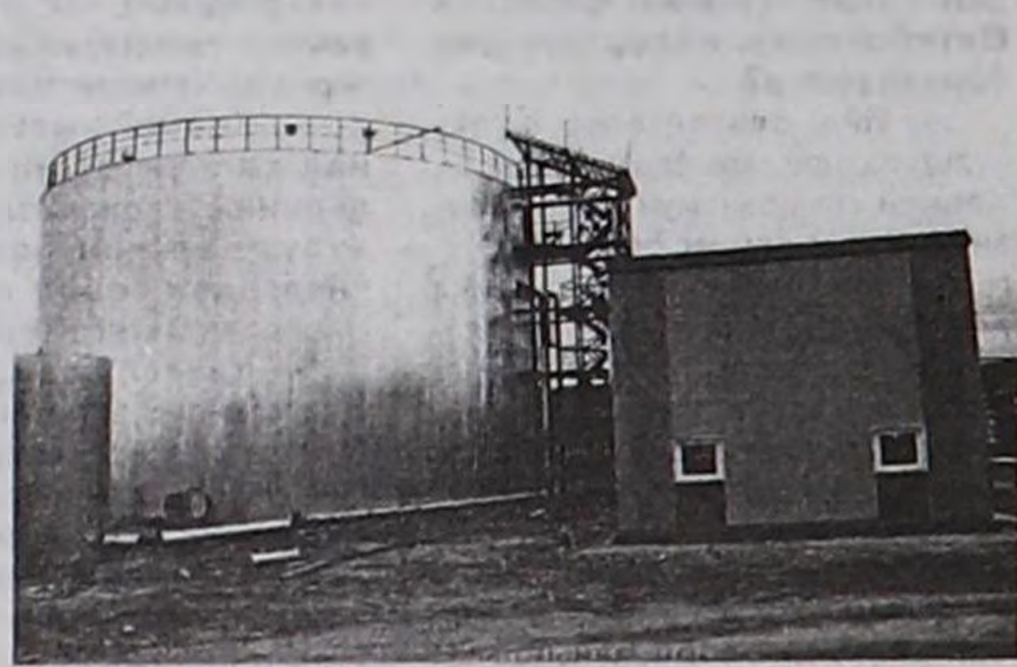
Кызыл хоорайда бизнес-инкубатор.

Алаш хемде ажылгалга кирген чаа көвүргү.

Туран хоорайда ажылгалга кирген чаа эмнелге комплекси.

Кызыл хоорайның хем ол чарыында ажылгалга кирген арыггал тудуу.

алдаржы-ла, тыва черим

ТӨРЭЭН ЧЕРИНИНҢ КИЖИЛЕРИ

Бистер боттарывысты төрзэн черивистиң патриоттары кылдыр санап чоруур бис. Ооң илере-дишкиннери янзы-бүрү: уран сөстүң мастерлери ону өлүм чок чогаалдарында, башкылар уругларның өөредилге-кижизидилгезинде, а күш-ажылдың кижилери — эки ажылында онзагайлап демдегеп чоруур. Чижээ, бо фото-чуруктарның бирээзинде Бии-Хем кожуунун өөнүң иштин тырттырган. Ол республиканың малчыннарының чартык ай бурунгаар эрткен Наадымында эң эки дериттинген өглериниң бирээзи деп үнелеткен. Өгнү Хадың сумунун

чон база эндерик болган. Оларның айтырылганын тос чадырның ээзи — Юлия Черепановна Бараан (ийиги чурукта солагай талазында) хала чок харыылап, солун таныштырылгаларны база хөй санныг тайылбырларны кылган.

төрзэн черлериниң төөгүзүн, эрткен күш-ажылчы намдарларын эки билірлер. Төрзэн черинге ылап ынакшылдың езулуг илередишкени деп чүве ол-дур.

Виктор САНДАР.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Бо чуруктарның маадырлары

чурттакчылары — Клавдия Кайгал-ооловна биле Орлан Канович Кенденнериниң өг-бүлөзү мөөрейге бараалгаткан. Ынчан оларның аыштыг-чемниг өөнге хөй-ле чон моорлап кирген. Бии-Хем кожуунун чагырга даргазы Сергей Мөңгеевич Оюн (№ 1 чурук, солагай таладан ийи дугаар) кожуунун өске-даа харыысалгалыг ажилдакчылар-биле ол өгө дыштанып олурда, бо чурукту тырттырган.

Наадым байырлалында республиканың кожууннарындан келген чонну Тожунуң тостан база дыт чөөрээзинден шыпкан чадырлары кончуг сонургаткан. Ынаар кириксэн, ооң иштики дериг-херекселин, ырак Тожунуң ивижилериниң болгаш аңчыларының амыдыралын көрүксээн

Улусчу чаңчылдар болгаш салгалдар

ЧОННУҢ ЭГЕЛЭЭШКИНИ УЖУКТУГ БОЛЗУН

Август 9-та Ак-Туруг суурга чоннуң күжү-биле туттунган Бойду субурганының ажыдышкыны болган. Аңаа чүгле ак-туругжулар эвес, ада-иези азы боттары маңаа өөренип чораан бо суурнуң кайгамчык чараш бойдузунга, чонунга ынак кижилер кээп, бо субурганның ажыдышкынынга чаагай чоруктуң эгезин салганнар.

ТР-ниң Хоойлужудулга палатаның Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң талазы-биле комитетиниң даргазы Виталий Бартына-Сады:

— Тывага бир дугаар субурган тудуу ажытынганда, депутаттар С.Д.Оюн, О.А.Сотпа дараа-зында субурганның каяа тударын чугаалажы бээрге, меңээ төрзэн суурумга, ат-сураглыг чаңгыс чер-чурттугларым хөй-дур, оларның биле кады ыдыктыг ишти кылырдыр деп күзел оттуп келген. Ол-дур бөгүн мезин күзелм боттанган. Улуг бүдүрген иживистиң түңнелин байырлавын, чүңү байырлаар боор, бо дээрге ак-туругжуларын ачы-хавыязыдыр — деп чугаалаан.

Ак-Туруг суурда Төлээлекчилер хуралының даргазы Василий Васильевич Доржатпан:

— Бо хүн биске-даа, салгалдарывыска-даа уттундурбас төөгүлүг кылдыр артып калыр. Суурууска турган хүрээниң кезик-чамдызын, чонувуска чүдүлгени эгидип турарывыстың бир херечизидир. Бо тудугну 2008 чылдың июнь 6-да эгелээш, таптыг-ла ийи ай болгаш, август 6-да доостувус. Субурган тудуунга дузалашкан суурнуң чонунга болгаш өске черлерде чурттап турар чаңгыс чер-чурттугларывыска Ак-Туруг суурнуң Төлээлекчилер хуралының мурнундан өөрүп четтиргенимни илередип тур мен.

Субурганны туткан тудугжулар: Михаил Анай-оол, оглу Батыр Анай-оол, Константин Шойдаа, Владимир Монгуш, Владимир Долгар-оол, Сылдыс Шойдаа, Аяс Чүсүмаа, Айдын Шадып, Саид Сумбаа, Мөңгүн Дадар-оол, чурукчулар: Эрес-оол Байынды, Сергей Байынды, Сайын-Маадыр Байынды, Владимир Черзи, Чаа-

Хөл тайгаларының бажындан субурганга сугар артышты экелген чаңгыс чер-чурттугларывыс: Михаил Мачын, Олег Дорта, Александр Лопсан, Константин Балчымай, тудуг талазы-биле арга-сүмезин берген Олег Сат, Валерий Шадып, ыяш дилдирип берген Владимир Херел, малгаш хоюдар дериг-херексел-биле дузалаан Михаил Күдер, аш-чем дээш, аарсаар ажилдарга дузалашкан Ирина Доржатпан оларга өөрүп четтиргенимни илередип тур бис — деп чугаалады.

Демниг сааскан теве тудуп чиир дээни ышкаш, кыска хуусаа иштинде 9 метр ажыг улуг субурганны ак-туругжулар туткаш, ажыдышкынын кылып турарлары бо. Мындыг буяныг үүлө кылып алган чонга кым хүндүкелин илеретпес боор?! Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хуурак, Тыва Республиканың Камбы-ламазы Джампел Лодой кээп, байыр чедирген. Финляндия, Норвегия болгаш Германиядан келген аалчылар чоннуң байырлалын сонургааннар.

Чадаг чарышка бир-үш дугаар черлерни алган спортчуларга шаңналдар арбын болган.

— Аътка йөрээл ырлаваска, атка багай, отка багай деп, Владимир Дугар-Сюрюн йөрээлди номчуп тургаш, шаңнатканнары кыйгырды. Аныяк аъттараразынга Ак-Тал суурдан Радик Маскырын аады эрткеш, баштайгы тыва механизаторларның бирээзи Хуна Дарыйның уругларының белээ — чурагайлыг аппарат-биле шаңнаткан. Ийи дугаарында Шаңчы сумунун 57 дугаарлыг аадының (Оттук-оол, Клавдия Монгуштарның

өг-бүлөзи), шаңналы — телевизор. Шагаан-Арыгдан Владимир Тюлюштуң аадын Каа-Хем кожуунда чурттап чоруур Эдер-оол Аранның белээ — эзер-чүген, 4-кү черде Айдыс Артына акша шаңналын алган. Улуг аъттарны Мөңгүн-оол Олчамай Аврам Комбу (телевизор), Николай Көк (пылесос), Мergen Комбу (микроволновая печь) тус-тузунда алган черлери дээш шаңнаан.

Тыва черге кандыг-даа байырлалдың кол черинде хүреш болур болгай. Республиканың шилиндек 104 мөгелериниң хүрежиниң шаңналы — машина. Ону ТР-ниң ИХА-да эдип чазар системада өрт албанында ажилдап чоруур болгаш аңаа ажилдап чораан ак-туругжулар деткикчилеп саткан. Тыва Республиканың Чаан мөгези Аяс Монгуш баштаан мөгелерниң парадын А.Биче-оол башкарды. ТР-ниң тугун хостуг хүрешке Европа чемпиону (дыка хөй аттарның эдилекчизи) Чечек-оол Дүвендей биле ТР-ниң Чаан мөгези Аяс Монгушка көдүртү.

Хүреш-даа эгелээн, көрүкчүлөр чаңгыс чер-чурттуглары Саян Дыдый-оол, Евгений Дүвендей, Чечек-оол Дүвендей, Сайдаш Тарыма дээш аарып олурлар. Бирги салыгда удурланыкчыларын октагылап аарга, өөрүшкү-маңнайы аажок. Аяс Монгуш баштайгы ийи салыгда удурланыкчыларын чиги-биле октааш, үшкү салыгда Валерий Сендиге таварышкаш, үр хүрешкенинден хончулаштырар журрга таварышты. Хончуке киргенде, аныяк мөгелер хоочун мөгениң хачы дег быжыг холунга кайдын шыдажыр, 4-кү салыгда Ким Седен-оолду Начын Конгаа буттааш октады, Тес-Хемниң мөгези Сайын-Белек Тюлюш Улуг-Хемниң

мөгези Эдуард Самбууга, Евгений Куулар Сонам Соянга октаган. Бо салыгда Чаан мөгевис Амир Ховалыгга таварышкаш, база дыка үр хүрешти. Тыва национал хүреживистиң улам сайзырап турарын ол херечилеп турар. Чарынныгга алыспас Аяс Монгушту изиргендириптер мөгелер бары Хүреш федерациязының чедишкени-дир. Амир чаа-ла 3 чыл хүрежи чоруур, дуржулга арай четпес бооп турары ол ыйнаан, бутче халдап чыткаш, олура бастырып алды. 7 шыырак мөгө арткан. Аңгыр Куулар Начын Конгааны, Ай-Демир Монгуш Сонам Соянны, Аяс Монгуш Эдуард Самбууну октаан. Эрес Кара-Сал саарык болганы-биле арыг эрте берген. Маргылдааның эң чараш хүрежи Аңгыр Куулар биле Аяс Монгуштуң аразында болган. Шимчээшкниң бүрүзү көрүкчүлериң кичээнгейинде. Хончулаштырыптарга, Аңгыр ат-сураглыг удурланыкчызын көдүрүп келгеш, октап шыдавады. Ол кезек үеде алгы-кышкы кулак-уюк. Та каш катап хончулаштырып кээр чүве, чартык шак хире хүрешкениниң түңнелинде, Аяс Монгуш тиилээн. Машина дээш ийи алышкы Ай-Демир биле Аяс туржуп эгелээн. Та дуңмазынга дүжүп бериксээни ол, та мынча үр ону изиргендир хүрежир мөгелер турган эвес шаа төнгени ол чүве Аяс Монгуш Ай-Демир Монгушка октаган.

— Мындыг шынчы эртип турар маргылдааны бир дугаар көрүп тур мен — деп, Ай-Демир-ниң ачазы Владимир Монгуш микрофонга кээп, чугаалаарга, Аяс Монгуш 5 муң рубльди, Ай-Демир Монгуш 1 муң рубльди деткикчилеп тур бис дээш салды. Ону хол бөмбүүнүң тиелекчилерин

шаңнаарынче дамчыткан. Ийи дугаар чер алган Аяс Монгушка соодукчуну болгаш Аңгыр Кууларга эң чараш хүреш дээш хевисти Ак-Туруг суурнуң хөй ажы-төлдүг хүндүткелдиг өг-бүлелериниң бирээзи, 80 хар ашкан Дүпчаа Сувакпугтун уруглары сунду.

Аңгыр Кууларга чеде бергеш: «Чүү деп бодай-дыр сен? Чазыпканың ол бе? Азы канчап күш четпейн бардың?» — деп, айтыра-рымга: «Чок. Часпас дээш кызып хүрештим. Черле күш-даа, дуржулга-даа талазы-биле четпес-тир мен» деп харыылады.

Бут бөмбүүнге бирги черни Чаа-Хөл командазы алган.

Субурганның тудуун кээп магадап көргөш, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол:

— Ажилдап билир, ажилдаар күзелдиг кижилерни дыка деткиксээр мен. Мындыг чараш субурганның чанынга база мындыг шинчилиг хүрээ турар болзун, дээш 200 муң рубльди берип тур мен — деп чугаалаарга, ак-туругжуларның холу дыңзып, келир чылын тудуптар бис дийип турдулар.

— Мындыг улуг байырлалды бо хире деңгелге эрттирген чаңгыс чер-чурттуувус Виталий Бартына-Садының сонгулда мурнунда программасында: «Чаңгыс чер-чурттугларым дээш ажилдаар мен» дээн одуругларын сактып келдим. Бо байырлал ону херечилеп тур. Ак-туругжуларның бо эгелээшкни ужукуг болуп, сүзүүвүс бедидип, төрзэн суурларывысты катап дигизээлинер, чонувус!

Айлаң ДАРЖАА.

«Сылдыстарның»
чуртталгазыИНДИЙ КИНОНУҢ
МАСТЕРЛЕРИСураглыг индий кино арти-
тери Хема Малини биле Дхар-
мендраны бүгү делегейде билбес
кижи чок деп болур.

Олар «Өжээн болгаш хоойлу» деп кинога Амиабх Бачан-биле кады үжелээ кол рольдарга ойнаан. Дхармендра ынчан-на атсураа бүгүдеге билдингир апарган артист турган. Хеманың ады чаала билдинип эгелээн. Уругунун ада-иези уруу өг-бүлелиг артистке ынакшып турарын билеп кааш, хоруп шаг болган. Ынчалза-даа кинону төндүр тырттырган соонда, Хема биле Дхармендра өг-бүлө болуп, кады чурттай берген. Чогаадыкчы ажилдыг ынакшаан-нар аажок тааржыр болган. Хема «Ажыл соонда бажыңымче далажыр, эртен ажылымче далажыр аас-кежиктиг кижжи мен» деп чоргаарал-биле чугаалаар.

Дхармендра оон мурнунда бөдүүн индий уруг-биле аныяанда-ла өг-бүлө туткан турган. Баштайгы өг-бүлезинде ийи оолдуг. Сураглыг актриса Хема Малини-биле («Зита биле Гита») деп кинода ол кол рольду ойнап турар) өгленип алгаш-даа, оолдары-биле харыл-заазын ол үспээн, оларның өөрө-дилге-кижизидилгезинче улуг кичээнгейни салып келген түнелинде оолдары Сани Деол биле Бобби Деол адазын дөзөп, артист болган. Олар хөй орулга кирип турар киноларда ойнап турар.

Сани — улуг оглу. Ол бодундан элээн улуг Димпл Кападияны кадаланып алган. Д.Кападия дээрже Радж Капурнуң режиссерлааны «Бобби» деп кинода кол рольду (Боббини) ойнап турар артист-ле болгай. Чараш актрисалар ам-даа кол рольдарны ойнап турар. Ынакшылга чүү-даа моондак болбас дээрзин билир ада оглунуң шиллелдизинге удурланмаан. Талантылыг, делегейде билдингир артист Димпл Кападия чогаадыкчы өг-бүлениң база бир төлөпиг кижигүнү болуп, шупту эл-найыралдыг чурттап турар. Олар бо-ла чыгылы бээр, солун кезээлерни организаастап, киноларны кады көрүп, сайгарып чаңчыккан. Бо салым-чаянныг артистерин солун ажылдары ам-даа хөй чылдарда көрүкчүлери өөртүрү чугаажок.

Дхармендра журналистер-биле чугаалажырынга ынак эвес. Ынчангаш оон интервьюлары дыка ховар. Өг-бүлө фермалыг. Аңаа ажылдавышаан, дыштанырынга артист ынак.

Х.Малини классиктиг танцы башкызы, хөгжүм херекселдериниң дөгөрезинге ойнаар, боду тускай сеткүүлдү редакторлап үндүрүп турар. Дхармендра биле Хема ийи кыстыг. Олары танцылаарынга дыка ынак. Ада-иезин дөзөп-салгаары чугаажок.

МУЛЬТИМИЛЛИАРДЕР

Митхун Чакраборт — хөй-хөй индий кинога ынактарның улуг сонургалын чаалап алган артист. Ол Бомбей хоорайда ажылдап-чурттап турар. Оон ат-сураа «Танцор диско» деп кинодан эгелээн. Боду эстрада-танцы школазын дооскан. Уран чүүл, кинодан аңгыда, артист спортка дыка ынак. Бут бөмбүү ойнаар, каратэ, дзюдо эки билер. Чакраборт өг-бүлелиг, ийи оолдуг.

Бөгүн Митхун Чакраборт — мультимиллиардер. Ол кинофильмнер бижиткен видеокассталаар үндүрүп турар фирманың ээзи.

Төп парлалгадан
допчу очулга.

Бээжинде (Пекинде) чайгы XXIX Олимпий оюннары бодунуң «маңынче» кире берген. Ынчалза-даа оон ажыдышыккы Мурнуу Осетия биле Грузияның аразында эгелээн чепсектиг чөрүлдээ, а дорту-биле бижиирге — дайын-биле үрелген деп дидими-биле чугаалап болур. Херек кырында бурунгу Греция чезинде безин Олимпий оюннары эртип турда, чүгле оон эвес, а Греция-биле кожалбээ девискээрлерге дайын-чаалар түр соксап турган. Ол эки чегер-чижек сөөлүндө бугу олимпийжи шимчээш-кинниң кол негелдизи болу берген. Ындыг турбуже, олимпийжи чаагай чаңчылды бо-ла сагывайн баар таварылгалар төөгүдө база бар. Оон бир чаа чижээнге Кавказ девискээринде эгелээн бо ханыг чөрүлдээни кирип болур.

Бо тус чер дайыны ээлчеглиг Олимпий оюннарын эрттиреринге дорт шуут багай салдарлыг болбаан-даа болза, дөмей-ле эки эвеси арттырар. Чижээ, Грузияның улуг эвес олимпийжи командазы баштайгы хүннерде-ле Пекин Олимпиадазын кагаш, чуртунче чанарынга белеткени берген. Ол болза, бо дайынны эгелээнинге сепаратчы Мурнуу Осетияның талалакчызы Россияны буруудадыр, оон төлээлери-биле чайгы дээди спортчу старттарга киржир хөөн чогу илередиксээн базым

херээ болуп турар. Шынап-ла, бодап-даа көрүңер даан, чижээ, бир эвес Кыдат Россияның Мурнуу Осетияга хамаарыштыр туржун КНО-га камгалай бээр болза, тибет, уйгур чоннар база боттарының сепаратчы негелделерин күштелдирип, кыдат күрүнениң «аарышкылыг» черинге катап база басып болгай, а оларга, кыдаттарга, оон бичи-даа херээ чок. Ылаңгыя амгы Олимпий оюннары оларның чуртунда эртип турда.

Тодаргай бо таварылгада хоочураан чидиг айтырыгны Грузия чүгле октуг-боолуг күш дөгээш-кини-биле шийтпирлээр сорулга салып алганын Россия таарышпайн турган, бо хүннерге чедир таарышпайн турар-даа. Оон кадында Мурнуу Осетияның чонунуң 90 хуузу Россияның хамаатылары. Каш чыл бурунгаар Мурнуу Осетия биле Грузияда база бир сепаратчы республика — Абхазияның чурттакчылары массалыг-биле Россияның хамаатызының паспорттарын ап эгелээнин шупту сактыр бис. Ынчап кээрге, Россия бо дайында бодунуң хамаатыларын ужу сагып камгалаар апарган ышкажыл! Ол ынчаар кылган-даа болгай.

Чогум-на барыын чурттар сөөлгү хонуктарда бо дайынның шын эгелекчизи кымыл, Россияның туружу чогу чүге ындыгыл деп чүвени шору шын билеп эгелээнер.

Олимпиада —
тайбыңның спортчу оюннары

гыш чок, ылаптыг тиилелгени» чедип алырын негеп турары ол. Чүге дизе, чогу-на ындыг чөптүг эвес хамаарылгалар, шийткелдер судьяларның талазындан мурнунда чылдарда эртип турган кышкы болгаш чайгы олимпиадаларда база тургулаанын, шынап-ла, сактыр бис. Ынчангаш амгы Олимпий оюннарының үезинде Кавказ регионунга кытып үнгөн бо дайын, ону Россия эгелевээн-даа болза, бистиң спортчуларга бо удаа база белең эвес шылгалданы болдурган. Олимпий оюннары сөөлгү он-он чылдарда чүгле спортчу дээди байырлал эвес, а политиктер оюну база апарган деп болур.

Россия биле Грузияның аразында барык 20 чыл бурунгаар эгелээн политиктиг удурланышкын октуг-боолуг чөрүлдээ-биле Мурнуу Осетияның девискээринге ийи хонук бурунгаар доозулган. Ийи күрүне боттарының күштерин херек кырында ажылгаан, аргашинектерин көргөн. Ындыг-даа болза, төп массалыг информация чепсектериниң дыңнадып турары-биле алырга, орус база грузин олимпийжилерниң бот-боттарынга хамаарылгазы эки, спортчу байдалдыг болуп артпышаан. Кижжи-жышкыннар аргазы-биле шийтпирлээр болза эки чүве-дир ийи. Чижээ, кымның ылап күштүүн спортчулар спортчу аренааларга, оон иштинде олимпийжи оюннарга

бадыткап болгай.

Мен бодаарымга, Россияның киржир ужурга таварышканы грузин-мурнуу осетин дайын ийи чурттарның спортчуларынга эки чүве бербээн. Черле ынчаш, кандыг дайын-чаа чоннарга эки чүүлү берип чорааныл аан...

Ам бо хүннерде Кыдатта эртип турар Олимпий оюннарының чамдык түнелдеринге каксы доктаап көрейн. Бир эвес Россияның олимпийжи командазынга хамаарыштыр алыр болза, оон туружу ындыг-ла кончук быжыг эвес, а көргүзүлгери шоолуг эвес-тир. Ол мээң бодалым-дыр. Шак мындыг байдал турар болза, Россияның Олимпийжи комитетиниң президенти Леонид Тягачевтуң Пекин Олимпиадазынга янзы-бүрү үнелиг 80 хире медаль чаалап алыр бис дээн ыыткыр меделели айтырыг кырында-ла апаар-дыр. Херек кырында олимпийжи старттар эгелээндө бээр, беш хона берди. Россияның командазы баштайгы ийи алдын медальды чүгле ийи хонук бурунгаар грек-рим хүрешке чаалап алыр аргалыг болду. Маңаа мөгелер Назыр Манкиев (55 кг.) биле Исламбек Альбиев (60 кг.) эр хөй болуп, боттарының килдеринге чемпионнааннар.

Хол бөмбүүнге эр улус командазы Германияның чыынды командазын утту. Ол база бисти өөртпес аргажок. Ынчалза-даа кол удурланыкчылар мурнувуста деп чүвени база утпаалы. А ынчап кээрге, белең эвес, ынчалза-даа солун оюннар бисти манап турар-дыр.

Спорттун өске хевирлеринде Россияның чедиинкинери ындыг-ла көскү эвес. Команда талазы-биле эң хөй — 13 алдын медаль амдызында Кыдатта. Ол бирги черни өске команда-биле үлежир сорулга чок. Ийиги черде 7 алдын медальдыг АКШ-тың командазы. Россияның командазы сески черде, хөй «дүжүттү» сөөлүндө чыып алырын аазап турар. Чаа доозулган ээлчеглиг дайынга бодунуң хамаатыларын камгалаарынга шийтпирлиг, коргуш чок чоруун көргүскен чурттуң спортчулары, олимпийжи старттарга база ындыг түнелдерни көргүзөр боор деп идегеп артар апаар...

Виктор САНДАР.

Чуруктарны Интернеттен
алган.

болган. Ынчалза-даа ол чүгле анаа меделел-биле доозулган, херек кырында грузин спортчулар Олимпий оюннарында киржип арткан. Ындыг турбуже, мен бодаарымга, бо чепсектиг чөрүлдээниң салдары олимпийжилерге, ылаңгыя россияжи спортчуларга, дөмей-ле ындыг-ла кончук эки болбас.

Чүге ынчаар бодап турар мен? Бирээде, чүгле бо хонуктарда шымбай соксаар аргалыг болган бо дайынга Грузияның составынче албан езузу-биле кирип турар, ынчалза-даа оон аңгыланыр быжыг хөөнүг Мурнуу Осетияны, оон тайбың чонун камгалап деткээн Россияның шийтпирлиг хөдөлүшкүннери барык бүгү делегей удуртукчулары деткивейн турар. Оларның аразында Россияның Каттышкан Нациялар Организациязының Айыыл чок чөвүлелинде быжыг талалакчызы — Кыдат Улус Республика база бар. Чөвүлелде күрүнелерниң бодаалдары-биле алырга, Мурнуу Осетияның айтыры дээрже, Грузияның иштики

Чижээ, Израиль Грузияга шериг чепсектер садар планын өскерткен.

Ийиде, бо-ла бүгү чылдагаан-нар-биле амгы Олимпий оюннарының үезинде чамдык чурттар боттарының ында спортчу судьяларынга Россияның олимпийжи командазынга хамаарыштыр тускай көрүштүг, шыңгыы «негелделиг» болурун сагындырып турар. Оон уржуктарын амгы оюннардан безин көрүп тур бис. Чижээ, фехтование үезинде бистиң спортчувус Софья Великая бир судьяның чөптүг эвес, чая шийткелдериниң түнелинде, хүлер медальды көзүлдүр-ле ышкындырды. Хол бөмбүүнге херээжен командавыс база баштайгы бир ужуражылга үезинде ындыг чая шийткелге таварышты. Ынчангаш-ла Россияның Чазаның Даргазы В.Путинниң бистиң спортчулардан удурланыкчыларынга хамаарыштыр бо оюннарга көскү артык күштүүн, эки белеткелдин көргүзүп, олимпийжи аренааларга чүгле «мар-

Понедельник,

август 18

1 КАНАЛ

05.00 «Доброе утро».
08.05 На XXIX летних Олимпийских играх в Китае.
09.00 Новости.
09.05 Малахов +.
10.00 «Загадки времени».
10.20 «Модный приговор».
11.20 «Контрольная закупка».
12.00 Новости.
12.10 «Детективы».
12.30 На XXIX летних Олимпийских играх в Китае.
13.00 Новости.
13.10 На XXIX летних Олимпийских играх в Китае.
14.20 «Понять. Простить».
15.00 Новости.
15.10 «Огонь любви», т/с.
16.00 «Валерий Брумел. Жизнь выше планки».
16.30 «Давай поженимся!».
17.10 «Федеральный судья».
18.00 Вечерние новости (с субтитрами).
18.10 Жди меня.
19.00 На XXIX летних Олимпийских играх в Китае.
21.00 Время.

**ТАЙГА ХИРЭЭЛЕРИ
ЗАВОД ӨРТЭЭ-БИЛЕ**
Бензин (Honda) болгаш электр
Чиддер, адырар станок, запчасть
Бистер Bi-metal, Udeholm.
Бистери сайымдырып, чиддип,
авиатып турар.
Тел. 8 (906) 997-28-90
5-06-83

21.30 «Тайна «Святого Патрика», т/с.
22.30 На XXIX летних Олимпийских играх в Китае.
00.00 Ночные новости.
00.20 «Абсолютная власть».
01.10 «Семь поколений рок-н-ролла».
02.00 «Офис».
02.30 «Дум», триллер.
04.00 «Море змей».

РОССИЯ

05.00 «Доброе утро, Россия!»
-ТЫВА-
06.15, 06.45, 07.15, 07.35 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

08.55 Мультфильм.
09.15 «След оборотня», т/с.
11.00 Вести.

-ТЫВА-

11.30 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

11.50 Вести. Дежурная часть.
12.00 «Старые дела», т/с.
13.00 «Взрослые игры», т/с.
14.00 Вести.

-ТЫВА-

14.20 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.40 Вести. Дежурная часть.
14.55 XXIX летние олимпийские игры в Пекине.
17.00 Вести.

-ТЫВА-

17.30 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

17.50 Вести. Дежурная часть.
18.05 «Женщина без прошлого», т/с.
19.00 «Родные люди», т/с.
20.00 Вести.

-ТЫВА-

20.30 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

20.50 «Спокойной ночи, малыши!».
21.00 «Колдовская любовь».

22.00 «Осенний детектив».
22.55 XXIX летние олимпийские игры в Пекине.
01.15 «Вести».
01.35 «Александр Суворов».
02.30 «Честный детектив».
03.00 «Горыныч и Виктория».

НТВ

06.00 «Сегодня утром».
08.10 «Следствие вели...»
10.00 «Сегодня».

10.25 «Наказание. Русская тюрьма вчера и сегодня». Документальный цикл.

10.55 «Кулинарный поединок».
11.55 «Квартирный вопрос».
13.00 «Сегодня».

13.35 «Хорошие парни», остро- сюжетный сериал.

15.30 «Обзор. Чрезвычайное происшествие».

16.00 «Сегодня».

16.35 «Возвращение Мухтара», т/с.
18.30 «Обзор. Чрезвычайное происшествие».

19.00 «Сегодня».

19.40 «Адреналин», остросюжетный сериал.

20.40 «Час Волкова», т/с.
21.40 «Закон и порядок», детек- тивный сериал.

22.40 «Сегодня».

23.00 «Проклятый рай», т/с.
01.00 «Футбольная ночь».

01.30 «Я объявляю вам войну», боевик. (СССР, 1990).

03.15 «Возвращение Мухтара», т/с.
05.10 «Шоу флинтстоунов», мульт- сериал.

ДОМАШНИЙ

06.30 Английский алфавит для детей.

07.00 Домашние сказки.

07.30 «Моя жена меня приворожи- ла», т/с.
08.00 Судебные страсти.

09.00 «Дела семейные».
10.00 Все под контролем.
11.00 Декоративные страсти.
11.30 «Незвездное детство».
12.00 «День на «Домашнем». Вся правда о здоровье».
13.00 «Табора уходит в небо», драма.
15.00 Судебные страсти.
16.00 «Дела семейные».
17.00 «Бедная Настя», мелодрама.
18.00 «Незвездное детство». На- талья Белохвостикова.
18.30 «Два лица страсти», теле- сериал.

19.30 «Клон», т/с.
20.30 Домашние сказки.

21.00 «Дальнотбойщики», т/с.
22.00 «Она написала убийство», детектив.

23.00 «Моя жена меня приворо- жила», т/с.

23.30 «Горизонт», мелодрама.

01.35 «Два лица страсти», т/с.
02.30 Все под контролем.

03.20 «Бедная Настя», мелодрама.
04.05 «Дальнотбойщики», т/с.

05.00 - 05.55 Музыка на «Домашнем».

СТС

06.00 «Зена - королева воинов», т/с.

06.55 «Смешарики», м/с.

07.00 «Моя прекрасная няня», т/с.
07.30 «Папины дочки», т/с.

08.00 «Рыжая», т/с.

09.00 «6 кадров».

09.30 «Кто в доме хозяин?».

10.00 «Галилео».

10.30 «Моя прекрасная няня», т/с.
11.30 «Дочки-матери», т/с.

12.30 «Люба, дети и завод».

13.00 «Приключения Гекльберри Финна», м/с.

13.30 «Шаман Кинг», м/с.

14.00 «Звездные врата», м/с.

14.30 «Обан. Звездные гонки», м/с.
15.00 «Люди в черном», м/с.

15.30 «Клуб Винкс - «Школа вол-»

шебниц», м/с.
16.00 «Таинственный портал», т/с.
16.30 «Галилео».
17.00 «Моя прекрасная няня», т/с.
17.30 «Доктор Кто», т/с.
18.30 «6 кадров».
19.00 «Папины дочки», т/с.
20.00 «Рыжая», т/с.
21.00 «Атлантида», т/с.
21.58 Скажи!
22.00 «Власть страха», триллер. (США, 1999).
00.00 «6 кадров».
00.30 «Слава богу, ты пришел!».
01.45 «Золотой час», т/с.
03.15 «Дочки-матери», т/с.
04.15 «Доктор Кто», т/с.
05.00 - 05.20 Музыка на СТС.

5 КАНАЛ

07.00 «Утро в большой стране».
10.30 Сейчас.
10.35 «Ганнибал. Человек, миф, тайна», д/ф.
11.35 «Кармелита», т/с.
13.30 Сейчас.
13.45 «Жизнь как жизнь». «Я выби- раю карьеру».
14.30 «Любовь как любовь», т/с.
15.35 «Открытая студия».
16.30 Сейчас.
16.45 «Шпионки», приключенческий сериал.
17.35 «Чую, зло грядет», фантастика. (США, 1983).
19.30 Сейчас.
19.50 «Таранжир», д/ф.
21.00 «Главный подозреваемый», детективный сериал.
22.00 «Экстренный вызов 112».
22.30 Сейчас.
22.50 Сейчас о спорте.
23.00 «Переворот. Заговор против Хрущева».
00.00 «Игра в убийство», триллер. (Италия, 1989).
02.15 «Хитрость против алчности», мелодрама. (Индия, 1972).

Вторник,

август 19

1 КАНАЛ

05.00 «Доброе утро».
08.05 На XXIX летних Олимпийских играх в Китае.
09.00 Новости.
09.05 «Малахов +».
10.20 «Модный приговор».
11.20 «Контрольная закупка».
12.00 Новости.
12.20 «Агент национальной без- опасности», т/с.
13.20 «Детективы».
14.00 Другие новости.
14.30 «Понять. Простить».
15.00 Новости.
15.20 «Огонь любви», т/с.
16.00 «Вопреки всему», х/ф.
17.10 Федеральный судья.
18.00 На XXIX летних Олимпийских играх в Китае.
21.00 Время.
21.30 «Тайна «Святого Патрика», т/с.
22.30 На XXIX летних Олимпийских играх в Китае.
23.30 Ночные новости.
23.50 «Абсолютная власть».
00.40 «Калифорния».
01.10 «Офис».
01.40 «Кальмар и Кит», комедия. (США, 2005).

03.10 «Безжалостный», триллер. (США, 1989).

РОССИЯ

05.00 «Доброе утро, Россия!».
-ТЫВА-
06.15, 06.45, 07.15, 07.35 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

08.55 Мультфильм.
09.15 «След оборотня», т/с.
11.00 Вести.

-ТЫВА-

11.30 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

11.50 Вести. Дежурная часть.
12.00 «Мужчины не плачут-2», т/с.
13.00 «Взрослые игры», т/с.
14.00 Вести.

-ТЫВА-

14.20 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.40 Вести. Дежурная часть.
14.55 XXIX летние олимпийские игры в Пекине.
17.00 Вести.

-ТЫВА-

17.30 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

17.50 Вести. Дежурная часть.
18.05 «Женщина без прошлого», т/с.
19.00 «Родные люди», т/с.
20.00 Вести.

-ТЫВА-

20.30 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

20.50 «Спокойной ночи, малыши!».

Куда платъези
Чараш куда платъелери бисте бар.
Куда платъелери, фаталарны,
шляпаларны болгаш ачаа кедер хол-
хаптарны доктаамал садып турар бис.
Даарадып алырын күзээр болзунарза, бистиги
позувустеп чагааныңар езугаар даарап бээр
бис. Платъелер чараш, өртектери чинк.
Адресивис: Полевая кудумчузу, 6
(ипподром району, автобустар 6 "А", 7 "А"),
тел.: 5-92-53.

21.00 «Колдовская любовь».
22.00 «Осенний детектив».
22.55 XXIX летние олимпийские игры в Пекине.
01.15 «Вести».
01.35 «Ты - феномен! За гранью возможного».
02.30 «Спаун», остросюжетный фильм. (США, 1997).

НТВ

06.00 «Сегодня утром».

08.10 «Балзаковский возраст, или все мужики сво...», т/с.
09.05 «Полный вперед!», т/с.

10.00 «Сегодня».

10.25 «Чистосердечное признание».

11.00 «Таксистка», т/с.
13.00 «Сегодня».

13.30 «Спецгруппа», остросюжет- ный сериал.

14.30 «Суд присяжных».

15.30 «Обзор. Чрезвычайное проис- шествие».

16.00 «Сегодня».

16.35 «Возвращение Мухтара», т/с.
18.30 «Обзор. Чрезвычайное проис- шествие».

19.00 «Сегодня».

19.40 «Адреналин», т/с.
20.40 «Час Волкова», т/с.

21.40 «Закон и порядок», детектив- ный сериал.

22.40 «Сегодня».

23.00 «Проклятый рай», т/с.
00.55 «Главная дорога».

01.30 «Интимный словарь», драма. (США, 2001).
03.35 «Фабрика грез», т/с.
04.45 «Близнецы», т/с.
05.35 «Шоу Флинтстоунов», м/с.

ДОМАШНИЙ

06.30 Английский алфавит для детей.

07.00 Домашние сказки.

07.30 «Моя жена меня при- ворожила», т/с.

08.00 Судебные страсти.

09.00 «Дела семейные».
10.00 Все под контролем.
11.00 Декоративные страсти.
11.30 «Незвездное детство».

12.00 «День на «Домашнем». Сде- лай мне ребенка».
13.00 «Горизонт», мелодрама.

15.00 Судебные страсти.

16.00 «Дела семейные».

17.00 «Бедная Настя», мелодрама.
18.00 «Незвездное детство». Ирина Мирошниченко.

18.30 «Два лица страсти», т/с.
19.30 «Клон», т/с.

20.30 Домашние сказки.

21.00 «Дальнотбойщики», т/с.
22.00 «Она написала убийство», детектив.

23.00 «Моя жена меня приворо- жила», т/с.

23.30 «Утренние поезда», кино- повесть. 1963.

01.15 «День на «Домашнем».

02.15 «Два лица страсти», т/с.
03.10 Все под контролем.

03.55 «Бедная Настя», мелодрама.
04.40 «Дальнотбойщики», т/с.

05.30 - 05.55 Музыка на «Домашнем».

СТС

06.00 «Зена - королева воинов», т/с.

06.55 «Смешарики», м/с.

07.00 «Моя прекрасная няня», т/с.
07.30 «Папины дочки», т/с.

08.00 «Рыжая», т/с.

09.00 «6 кадров».

09.30 «Атлантида», т/с.

10.30 «Моя прекрасная няня», т/с.
11.30 «Дочки-матери», т/с.

12.30 «Люба, дети и завод».

13.00 «Приключения Гекльберри Финна», м/с.

13.30 «Шаман Кинг», м/с.
14.00 «Звездные врата», м/с.
14.30 «Обан. Звездные гонки», м/с.
15.00 «Люди в черном», м/с.
15.30 «Клуб Винкс - «Школа вол- шебниц», м/с.
16.00 «Таинственный портал», т/с.
16.30 «Галилео».
17.00 «Моя прекрасная няня», т/с.
17.30 «Доктор Кто», т/с.
18.30 «6 кадров».
19.00 «Папины дочки», т/с.
20.00 «Рыжая», т/с.
21.00 «Атлантида», т/с.
21.58 Скажи!
22.00 «Спецгент Корки Романо», криминальная комедия. (США, 2001).
23.35 «6 кадров».
00.30 «Слава богу, ты пришел!».
01.45 «Танцы под звездами», т/с.
03.45 «Дочки-матери», т/с.
04.35 - 05.20 «Доктор Кто», т/с.

5 КАНАЛ

07.00 «Утро в большой стране».
10.30 Сейчас.
10.35 «Агата Кристи. Незакон- ченный портрет», д/ф.
11.40 «Кармелита», т/с.
13.30 Сейчас.
13.45 «Жизнь как жизнь». «Лето. Худеем все».
14.30 «Любовь как любовь», т/с.
15.35 «Открытая студия».
16.30 Сейчас.
16.45 «Шпионки», приключенческий сериал.
17.40 «Щит Сида», приключенческий фильм. (Италия, 1963).
19.30 Сейчас.
19.50 «В когтях страха», д/ф.
21.00 «Главный подозреваемый», детективный сериал.
22.00 «Экстренный вызов 112».
22.30 Сейчас.
22.50 Сейчас о спорте.
23.00 «Железный премьер Алексей Косыгин».
00.00 «Пленники Мао», драма (Фран- ция, 1979).
02.25 «Вечеринка», комедия.
04.25 «Джозеф Эндрюс», траги- комедия (Великобритания, 1977).

Бистен садып алыңар

Алтайның дээди сортунуң далганы—760 рубль,
Минусинскиниң бирги сортунуң далганы — 650 рубль,
Алтайның бирги сорттуң далганы— 690 рубль, чигир — 1120
рубль, аңгы-аңгы янзылыг крупалар—18,50 рубль/кг,
консервалаарда ажыглаар дус — 179 (50 кг) рубль, дагаа буду—
66 рубль, броллер дагаа оолдары — 83 рубль/кг, масло сливочн.
— 82 рубль/кг, үүрмек горох-15 рубль/кг, чинге-тараа —19
рубль/кг, роллтон—4,30 рубль/л, 3 литр соктуң—58 рубль.

Бистид адресивис: Кызыл хоорай, Загородный доора
кудумчу, бажың 19а, «Эхнатоң» баазында 3-кү склад;
Каменистая кудумчузунда бажың 15, Калинин кудумчузунда
бажың 25, склад № 3.

Мооңу-биле садып алыр улустарга өртектер дугуржулга
езугаар. Харылзажыр телефону: 5-38-40.

Титов кудумчузу, 36 компьютерлер фирмасы
тел. 2-12-26, 2-12-28 **ИНФОТЕХ**
ПРИНТЕРЛЕРНИ, ХООЛГАЛААР АППАРАТТАРНЫ
ТЕЛЕФОННАРНЫ БОЛГАШ ФАКСТАРНЫ
КОМПЬЮТЕРЛЕРНИ
СОТАЛЫГ ТЕЛЕФОННАРНЫ
Кандыг-даа картриджтерни долдуар
КОМПЬЮТЕР ТЕХНИКАЗЫН
ТЕЛЕФОННАРНЫ БОЛГАШ
РАДИОТЕЛЕФОННАРНЫ
ХЕРЕГЛЭЭР МАТЕРИАЛДАРНЫ
КОМПЬЮТЕРЛЕР ӨРТЭЭ 17000 рубльден өрү
ток к үж үн өйлээр стабилизаторларны
үргүлчү садып турар

Республика Хүнүнге тураскааткан байырлал хемчеглери

Август 14

Туран хоорайга чылыг четкилерин ажылгалга кириери; Би-Хем кожуун эмнелгезинин чаа тудуунун байырлыг ажыдышыкыны.

«Тываның Ыдык демдектери: төөгү болгаш амгы үе», «ТАР үезининг культуразының, үжүк-бижининг, кадык камгалалының хөгжүлдери» — **Национал музей, № 1, №2 залдар, 10.00 шакта.**

«Бүдүн өг-бүлели-биле стартче» фестивалы — **Совет Тываның 5 чыл аттыг стадион, 11.00 шакта.**

Август 15

«Уруглар. Техника. Чогаадылга», «Уругларның болгаш элээдилеринг олимпийжи курлавырлар школазының өөреникчилерининг спортчу чедиш-киннери», «Ногаан бөмбүрзек», «Патриоттарны өстүрүп тур бис», «Тыва Республиканың лицейлери» — ус-шеверлерниң ярмаркалары болгаш делгелгесадыглаашкыннары. **Арат шөлү болгаш Тыва эки турачылар кудумчузу, 10.00 шакта.**

Көдээ ажыл-агыйның ярмарка-садыглаашкыны. **Тыва эки турачылар кудумчузу, 10.00 шакта.**

Тыва эстраданың сылдыстарының киржилгези-биле байырлалдың концерти — **Национал парк, 11.00 шакта.**

«Бүдүн өг-бүлели-биле стартче» фестивалы — **Совет Тываның 5 чыл аттыг стадиону, 11.00 шакта.**

Өг-бүлө тутканының байырлалдыг езулалдары

— Кызыл хоорайның ХБАБ, 11.00 шакта.

Республика Хүнүнге тураскааткан байырлалдың концерти — **Арат шөлү, 11.00 шакта.**

18 харга чедир аныктар аразында тыва хүреш маргылдаазы — «Хүреш» стадиону, **12.00 шакта.**

Енисей хемге ада-иелерниң уруглары-биле катерлерге аян-чорун — **хем паромостову, пристань, 12.00 шакта.**

Республика Хүнүнге тураскааткан байырлыг кезээ. **Уран чүүл мастерлерининг концерти, 17.00 шакта.**

Аныктарга шоу-программа. **Совет Тываның 5 чыл аттыг стадиону, 19.00 шакта.**

Байырлалдың фейерверги, **22.00 шакта.**

Август 16

Республика Хүнүнге болгаш Бүгү-россияның күш-культуру хүнүнге тураскааткан хоорайның бир дугаар спорт фестивалы. **Совет Тываның 5 чыл аттыг стадиону, 10.00 шакта.**

Тыва Республиканың чадаг чарышка марафону: эр болгаш херээжен улус аразында — 42 км., хоочуннар аразында 21 км. хемчээлдиг, **Старт — «Сүбедей» УСК-дан, финиш — «Хүреш» стадиону, 10.00 шакта.**

Уругларның киржилгези-биле спортчу оюннар болгаш мөөрейлер. **Арат шөлү, 11.00 шакта.**

Енисей хемге ада-иелерниң уруглары-биле катерлерге аян-чорун — **хем паромостову, пристань, 12.00 шакта.**

Республиканың бирги чери дээш тыва хүрешке маргылдаа. **«Хүреш» стадиону, 13.00 шакта.**

Оргкомитет.

Ыдыктыг езулал-ному болур

Хүндүлүг чонувус!

Август 15-те 10.00 шакта Догээ дааның эдээнге Будданың статуязының тудуун эгелээри-биле ыдыктыг езулал-ному болурун дыңнаттывыс. Аңаа киржир кээлдег кижилер боттарының олурар олуттарын ап алырын диледишвис.

Харылзажыр телефон: 8-906-997-5115.

Камбы-лама Эргелели.

Шыдыраа

Чемпионнар бөгүн илерээр

Республика Хүнүнге тураскааткан шыдыраа маргылдаазы бөгүн доостур.

Дүүнүг салыгларның түңнелдери-биле херээжен шыдыраачылар аразында баштайгы тыва мастер Валерия Куулар кымга-даа уттурбайн мурнап чоруп олурар. Дараа-зында черни республиканың чаңгыс звес удаа чемпиону Наталья Ооржак (Кол) ээлеп турар.

Эр улус аразында чидиг демиселдин түңнелинде республиканың он дакпыр чемпиону Леонид Мохов бүзүрелдин-биле тиилеп чоруп орат.

Шаңналдыг черже кордаан бөлүк шыдыраачылар (Эдуард Ховалыг, Владимир Мохов, Олег Дамбиев, Долаан Салчак, Мөңгүн-оол Түлүш, Мерген Анай-оол) алган саннары-биле колдуу-ла дең ачыр-дачыр тулчуп турарлар.

Шаңналдыг чер алган шыдыраачыларны республика Хүнүнге тураскааткан аныяк мөгелер аразында хүреш үезинде Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол байыр чедирип шаңнаар.

Карим МОНГУШ.

Чагаалар аразындан

ДИЛЕГЛИГ БИС

Бо чылдың май 27-де Тюмень облазының улуг хоорайларының бирээзи болур Тобольскиге Россия Федерациязының Күрүне Чөвүлелиниң Президиумунун хуралында биче болгаш ортумак бизнести улам хөгжүдерининг дугайында айтырыгны сайгарып чугаалашкан. Ооң ажылында бистин республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол база киришкен. Россияның Президентизи Дмитрий Медведев чурттагы чонун амыдырал байдалын экижидер сорулга-биле айтырыгларны дүрген шийтирилээри, бо ажылче чонну калбаа-биле хаара тудар сорулганы салган. Ам сайгарлыкчы-саарлыкчы чорукту улам хөгжүдөр, ону деткирин Чазак кичээнге алган. Май 25-те республиканың Чазаа биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң бирги съездизин база эрттирди. Ону бодап көөргө, Чазактын талазындан деткимче, дуза бар деп билдингир ышкажыл.

Чүнүн-даа мурнунда көдээге биче бизнести хөгжүдери бирги черин болур ужурлуг. Чыраа-Бажы хей чурттагылыг улуг суму. Социал амыдыралдың талазы-биле чонун көдүрүп турар айтырыглары хей. Соодукчу, телевизор болгаш хел чуур машина үрелирге, ону септээр мастер чокта, дыка берге-дир. Ону ынай-бээр сөөртүп септедир арга база чок, машина-балгат хөлезини улуг, хоорай аразы ырак. Ынчангаш Чыраа-Бажы суурга соодукчу, телевизор септээр бичи оран-саваны тыпкаш, мастери ажылдадып эгелээрин суму чагыргазындан чон негеп турар.

Олак КАРА-САЛ.

Чыраа-Бажы суур.

Мижит-оол Мынмырович СААЯ

Тыва журналистика аар чидиргиге таварышкан. Ур аараанының соонда 2008 чылдың август 12-де хейге билдингир журналист, очулдурукчу, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү Мижит-оол Мынмырович Саая мөчээ.

М.М. Саая 1940 чылдың сентябрь 20-де Мөңгүн-Тайга кожуунун Мугур-Аксы суурга төрүттүнген. 1958 чылда Бай-Тал ортумак школазын дооскан соонда Тожуда Ий 8 чыл школазынга эге класс башкызы бооп ажылдааш, 1959 чылда Кызылдың күрүмнениң педагогика институтунун физика-математика факультетинче өөренип кирген. 1964 чылда институтту дооскан соонда Саглы 8 чыл школазынга ажылдаан. 1965-1973 чылдарда Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы, Мөңгүн-Тайга районунун улус өөредилге килдизининг эргелекчизинге ажылдаан.

1973-1997 чылдарда республиканың «Шын» солунунун корреспондентизи, килдис эргелекчизи, харысалгалыг секретары, кол редакторунун оралакчызы бооп ажылдааш, тыва парлаганы хөгжүдеринге улуг үлүг-хуузу кириген.

М.М.Саая хүндүлүг дыштаныл-

гаже үнзе-даа, «Эне сөзү», «Тываның аныктары», «Тыва Республика» солуннарынга ажылдап, аныяк журналистерге бодунун байлак арга-дуржулгазын дамчыдып, оларның дагдыныкчызы болуп келген.

Мижит-оол Мынмырович республиканың «Шын» солунунга 25 чыл иштинде ажылдаан үезинде бодун бек мергежилдиг журналист, шырак очулдурукчу кылдыр көргүскен. Тыва Республиканың Чазааның болгаш өске-даа күрүне албан черлерининг доктаал-шиитпирлерин, хоойлуларны үе-шаанда шынарлыг очулдуруп келген. Ол Тыва Республиканың сөөлгү Конституцияларын тыва дылче очулдурган бөлүк очулдурукчуларның бирээзи.

Тыва Республиканың парлагазын хөгжүдеринге кириген улуг үлүг-хуузу база хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Мижит-оол Мынмырович Сааяга «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг атты тывыс-кан. Оон аңгыда ол Тыва АССР-ниң Дээди Сөведининг Президиумунун, ТР-ниң Парлаг болгаш информация талазы-биле күрүне комитетинин, ССРЭ-ниң болгаш Россияның Журналистер эвилелдеринин Хүндүлел бижиктеринин, «Парлаганың тергини» хөрек демдээнин эдилекчизи чораан.

М.М.Саая найыралдыг өг-бүлениң бүзүрелдиг чөлөнгини чораан болгаш черле аажок кижизиг, биче сеткилдиг, эш-өөрзүрек, сеткили ак, хүндүлээчел, дузааргак, сагыш човаачал, эвилең-ээлдек, арга-сүмелиг кижиг. Оожум-топтук мөзү-бүдүштүг журналист акывис, эживис — Мижит-оол Мынмырович Сааяның чырык ады сагыш-сеткиливиске, чүректеривиске мөңгө артар болгаш утундурбас! «Шын» солунунг коллективи, журналист эш-өөрү.

«Шын» солунунг редакциязы тыва парлаганың болгаш журналистиканың хоочуну, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, «Парлаганың тергини» хөрек демдээнин эдилекчизи, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү **Мижит-оол Мынмырович СААЯНЫҢ**

үр аараанының соонда мөчээни-биле холбаштыр ооң чоок кижилеринге болгаш төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Сөөлгү орукче август 15-те 10.30 шакта Калинин кудумчузунда 7 дугаарлыг бажының 95 кв. үдээр.

РФ-тин Журналистер эвилелиниң Тывада регионалдыг салбыры Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, «Парлаганың тергини» хөрек демдээнин эдилекчизи, тыва парлаганың болгаш журналистиканың хоочуну, РФ-тин Журналистер эвилелиниң кежигүнү

Мижит-оол Мынмырович СААЯНЫҢ

үр аараанының соонда мөчээни-биле холбаштыр ооң чоок кижилеринге болгаш төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Бистин эргим, хүндүлүг эживис, бухгалтерия ажылының хоочуну, чаңгыс кызының болгаш үш оглунун ынак авазы

Татьяна Ховалыговна МОНГУШТУҢ

аар аарааш, чырык өртемчейден чарлып чорутканы-биле ажы-төлүңге, дөргүл-төрелиңге ханы кажыыдалды илередип тур бис.

Эштери.

(Солунунг дараазында номери август 19-та үнер).

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редакторнунг хүлээлгезин күүседип турар В.О.КУУЛАР.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнунг оралакчызы —

2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: нийтиел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга —

2-17-09, үлөтүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 8180. Чагыг 88. Номерни парлагаже дужааганы:

график езугаар — 2100, хөрек кырында — 2000.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр.сч 301018106000000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлаг, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар хөректениң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Хөрекилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүмнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлагтыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 89
(17577)

2008 чылдың
август 19,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

ТЫВА. Өзүлдениң базымнары ТЫВА УЛУСТУҢ САЛЫМ-ЧОЛУН ШЫН ШИИТПИРЛЭЭН

Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрын байырлал шинчи киир каастаан, ооң сценаның артында Россияның болгаш Тыва Республиканың күрүне сүлдө демдектерин, туктарын аскан. Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 87 чылыга – республика Хүнүңге тураскааткан байырлыг кезжээ аңаа август 15-те болуп эрткен. Байырлыг кезжээниң ажыттынганын чарлаптарга, Россияның болгаш Тыва Республиканың ыдык ырлары залга чаңгыланyp турган.

ның (1991 чыл) социал-экономиктиг хөгжүлдизинге Шолбан Валерьевич доктаагаш, Совет Эвилелиниң болгаш Россия Федерациязының бүгү талалыг дузаламчызының ачызында тыва улус көскү чедишкinnerни чедип алганын демдеглээн. Тыва Республиканың бот-догуннаашкынының дугайында Декларацияны 1990 чылда, демократтыг принциптерге дүүшкен Тыва Республиканың Конституциязын 1993 чылда, РФ-тиң Конституциязынга болгаш хоойлужудулгаларына дүүштүр кылган Тыва Республиканың Конституциязын 2001 чылдың май 6-да референдумга хүлээп алган. Бо чугула документилер республиканың күрүне тургузуун быжыг-

лаарынга, националдар аразынга чөлшээржилгени тургузарынга, демократияны ханыладырынга, рынок экономиказын хөгжүдеринге, хамаатыларның эргелерин болгаш хосталгаларын камгалаарынга улуг уjur-дузалыг болган, ынчангаш Тыва Республика Россияның дең эргелиг субъектиси болу берген.

Чазак Даргазы республиканың социал экономиказын хөгжүдери амгы үеде кол айтырыг болуп турарын чугаазынга айткаш, ону шийтирлээр дээш кандыг айтырыгларны шийтирлээр хемчеглерни ап турарын таныштырган. Экономиканы дүрген бурунгаар хөгжүдеринге электри энергиязының чедишпези, орук харылзаа-
(Уланчызы 2-ги арында).

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолга сөстү берген. Республиканың кол байырлалы — ТАР-ның тургустунганындан бээр 87 чылы — республика Хүнү-биле чыылганарга ол байырны чедирген. 1914 чылда Тываның хаанныг Россияның хайгаарал камгалалына киргени ооң бурунгаар сайзыралына улуг уjur-дузалыг болганын, Россияга хаан эрге-чагыргазын дүжүрген, хамааты дайын доозулган соонда хамаарышпас бот-догуннаан республиканы тургузарына таарымчалыг байдал тургустунганын чугаалаан. 1921 чылдың август 14-те Тандының Суг-Бажына Бүгү-тиваның Тургузукчу хуралы болуп эрткен, аңаа бот-догуннаан Танды-Тыва Улус Республиканы тургускан, ооң Конституциязын хүлээп алган. Тургузукчу хуралды чыылдырарына болгаш эрттиреринге көскү күрүне ажылдакчызы Монгуш Буян-Бадырғы улуг рольду ойнаан, ооң сурукчулары улуг ажылды кылган. Россияның деткимчези-биле эвээш санныг тыва улустуң салым-чолун шын шийтирлээн. Аңгы-аңгы чаңчылдарлыг, езулалдарлыг, шажын-чүдүлгелиг орус болгаш тыва улус салым-чолун каттыштырган, ынчангаш кожа-

хелбээ эп-найыралдыг чурттаар, бот-боттарын деткижер, бир демниг кады ажылдаар аргалыг болган.

Тыва Арат Республиканың, 1944 чылдың октябрь айда РСФСР-ниң составына ГАР-ның эки тура-биле каттышкан соонда Тыва автономнуг областың, Тыва АССР-ниң (1961 чыл), Тыва Республика-

Ачы-дузавыс чедирээлиңер!

Бүгү-россияның "Чангыс демниг Россия" политиктиг партиязының Тывада салбыры бодунуң шупту кижигүннерин, талалакчыларын, бүгү организацияларның болгаш бүдүрүлгелериниң коллективтерин, республикавыстың чурттакчы чонун Мурнуу Осетияга болган хай-халапты чайладыры-биле аңаа шыдаар шаа-биле гуманитарлыг дузаны көргүзеринче кыйгырып тур.

Мурнуу Осетияның когараан чонунга дуза чедирери-биле транспорт чарыгдалдарын таарыштырып аайлаарына болгаш оперативтиг дуза чедиреринге эки тура-биле мөргүлдү акша-хөрөңги хевирлиг бээринче кыйгырып тур бис.

Акша-хөрөңги чыырының талазы-биле штаб дараазында адресте турар. Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100, 39 дугаар өрээл. Өргүлдери 9 шактан 18 шакка чедир хүлээп ап турар. Харылзажыр телефоннар: 2-32-70, 2-29-05, 2-37-07. Харысалгалыг кижиги - Оюн О.П.

Хамааты бедик туруш-биле

Грузияның удуртулгазының айтышкыны-биле Мурнуу Осетияга хамаарыштыр болган чепсектиг агрессия бистиң республиканы кичээңгей чок арттырбаан дээрзин ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының парлалга албаны дыңнадып турар.

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының Чөвүлелиниң хуралына Мурнуу Осетияның чепсектиг агрессияның түңнелдери-биле когараан чурттакчы чонга деткимче көргүзериниң талазы-биле Фонду же бир хуннун шалың акшазын шилчидер дугайында шийтирлери хүлээп алган. Ооң-биле кады депутаттар ол айтырыгга хамаарыштыр республиканың чонунга хүлээп алган кыйгырында Мурнуу Осетияда болган ол болушкунну кижизиг эвес чорук деп буруу шаап, берге болгаш коргунчуг ол байдалда таварышкан чонга дузалажырын хүлээлгевис кылдыр чүрекке чоок хүлээп көөрүнүң чугулазын айтып турар. Бистиң республиканың болгаш хөй националдыг чуртун хамаатылары хамааты туружун, харысалгазын илередип, Мурнуу Осетияның чурттакчы чонунга буян сеткилдиң ачы-дузазын көргүзөр боор дээрзинге бүзүрелин ында илереткен.

ТЫВАНЫҢ ТУГУ— АФРИКАДА

Тывага республика Хүнүн демдеглеп турдувуста, бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс хоочун альпинист Маадыр-оол Ховалыгга удурткан бөлүк Африканың эң бедик дээн Килиманджаро шыпшынга (5895 м.) Тыва Республиканың тугун киискидип аскан. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының ажылдакчызы Маадыр-оол Ховалыгның «7 шыпшык» деп бүгү делегей чергелиг төлөвилели-биле тыва альпинистер Мерген Кончук биле Мачук Томочаков август 11-де Эльбрус (5642 м.) шыпшынычче үнген, а август 12-де Маадыр-оол Ховалыг биле Марианна Сурунчап Африканың Килиманджаро шыпшынычче үнүп, аңаа Тываның ак-көк тугун киискидип аскан.

ТУДУГ УЛАМЧЫЛА- ВЫШААН...

Кызыл хоорайның Индустриальная 4 дугаар бажыңны эде кылып эгелээн. Ооң туунда дыка хөй тудуг организациялары дүн-хүн чок ээлчег-биле ажылдап турар. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. Кара-оол ол тудугну октябрь 1-ге чедир доозарын тудугжуларга дааскан.

Чуртталга бажыңының тудуу доостурга аңаа «Кызыл» аалчылар бажыңында чурттап турар өрт халаына таварышкан өг-бүлелерге бээрин көрүп турар.

ДАЙЫН ХООЧУННАРЫ- БИЛЕ УЖУРАЖЫР

Совет солдаттарының 1943 чылда Курск дайынына немец фашистерни тилээниден бээр 65 чыл болганына уткуштур хоорай администрациясы Кызыл хоорайда чурттап олурар дайын хоочуннары-биле август 22-де Национал музейге ужуражыр. Дайын хоочуннарының саны чыл келген тудум эвээжеп олурар-даа болза, бо ужуражылгаже 15 дайынчылар чалатканын мэрияның парлалга албаны дамчыткан.

ШКОЛАЛАР ЧАА ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНГА БЕЛЕН

Бо хуннерде республиканың школаларында септелге ажылдары адакталып, уруглары чырык, чылыг, үеге таарыштыр дериттинген класстар ма-нап турар.

Кызыл хоорай мэриязының өөредилге комитеди август 21-23 хуннеринде школаларга барып, оларның чаа өөредилге чылынга белеткелин хынап көөр.